

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İKİLİ ÇATI SORUNU VE BUNUN ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ MESELELER

Engin YILMAZ

Bu günkü Türkiye Türkçesinde İkili Çatı sorununu inceleyeceğimiz bu araştırmada konuya giriş yapmadan önce; genel olarak "çatı" kavramını açıklamamızın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1. Çatı Kavramının İzahı

İncelediğimiz kaynakların -dil bilgisi terimleri sözlükleri, başlıca dil bilgisi kitapları, araştırmalar- ışığı altında çatı kavramı ile ilgili şu belirlemeleri yapabiliriz:

1. "Çatı" kavramını bağımsız bir bölümde incelemeyip "Şekil Bilgisi" kısmında "Yapım Ekleri Kategorisi"nde değerlendirenler (bk. Emre¹ 1945, bk. Ergin² 1972)
2. Çatı kavramını eylemin özne ve nesneye göre durumu olarak değerlendirenler (Hatiboğlu³ 1969, Dilâçar 1971, Gencan⁴ 1979, Bilgegil⁵ 1982, Aksan⁶ 1983, Ediskun⁷ 1988, TDK *Türkçe Sözlük* 1988, Korkmaz⁸ 1992, Koç⁹ 1992, Türk Ansiklopedisi c. VI)

¹ Ahmet Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi*, TDK yay., İstanbul 1945 (Emre, "Fiilin Çatısını Kuran Morfemler" bahsini işlerken şu sınıflandırmayı yapmaktadır: 1. -iş çatılı fiiller a- Ortal fiiller (Geçişsiz fiiller) b- Oluş fiilleri tipi c- Karşılıklı fiiller tipi d- İmece fiiller tipi 2. -in- Çatılı fiiller a- Ortal fiiller tipi b- Dönüşlü fiiller tipi c- Edilgen fiiller tipi d- Oluş fiilleri tipi 3. Ettirgen fiillerin çatıları 4. -il- Çatılı fiiller)

² Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1972, s. 191-196.

³ Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1969.

⁴ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay., Ankara Üniv. Basım Evi (Gözden geçirilmiş 4. bas.), Ankara 1979, s. 334-343.

⁵ M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah yay., 2. baskı, İstanbul 1982.

⁶ Doğan Aksan (Yönetiminde), *Sözcük Türleri*, TDK yay., Ankara 1983, s. 219.

⁷ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1988, s. 219.

⁸ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., İstanbul 1992.

⁹ Nurettin Koç, *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitap Evi, İstanbul 1992.

3. Çatı kavramını açıklarken fiil ile sadece öznenin bağlantısını esas alanlar (Deny¹⁰ 1941, Vardar¹¹ 1980, Topaloğlu¹² 1989, Yücel¹³ 1999)
4. Çatı kavramını fiilin özne ve tümleçlerle kurduğu ilişki çerçevesinde değerlendirenler (Zülfikar¹⁴ 1980)
5. Asıl çatı kavramını kullananlar (Fiil ile sadece nesnenin ilişkisini esas alanlar): (Kononov¹⁵ 1956, Lübimov¹⁶ 1963)

2. Kaynaklarda İkili Çatı Konusu

Çatı konusu hakkındaki bu genel bilgilerden sonra asıl araştırma konumuz olan "ikili çatı"yı ele alabiliriz. İkili çatı konusu kaynaklarda şu şekilde incelenmiştir:

2. 1. Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri'nde İkili Çatı Kavramı

Elimizdeki *Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri*'nde "ikili çatı" konusu ile ilgili şu bilgiler mevcuttur:

Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde "ikili çatı"yı şöyle tanımlamaktadır: "Hem dönüşlü, hem edilgen olarak kullanılabilen fiil çatısına denir. Örnek: **alınmak** (söylediklerime alındı, vergi alındı), **atılmak** (tehlikeye atıldı, ok atıldı), tutulmak (kıza tutuldu, balık tutuldu), **sıklamak** (toplantıda sıklıdı, limon sıklıdı)"¹⁷

Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde ikili çatıyı "İki gövdede kullanılabilen çatı" şeklinde tarif etmektedir. Örnekler:

"Alın-, atıl-, avlan-, kapıl-, sanıl-, sıklı-, tavlın-, toplan-, tutul-, yakalan-, yazıl-" kelimelerinin hem dönüşlü, hem de edilgen çatı olarak kullanılması gibi.¹⁸

¹⁰ Jean Deny, (Çev. Ali Ulvi Elöve) *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi), Maarif Vekaleti yay., İstanbul 1941, s. 344.

¹¹ Berke Vardar (Yönetiminde), *Dilbilimi ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1980.

¹² Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken yay., İstanbul 1989.

¹³ Bilal Yücel, "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, TDK yay., Ankara 1999.

¹⁴ Hamza Zülfikar, *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*, Ankara Üniv. Türkçe Kursu yay., 3. baskı, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1980, s. 89.

¹⁵ A.N. Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, Moskova-Leningrad 1956, 569 s. (Kononov, Çatılar bahsinde Türkçede 5 fiil çatısı olduğunu söylemektedir: 1- Asıl çatı (yaz-, oku-, sev- gibi basit tabanlar) Geçişli-geçişsiz 2- Karşılıklı çatı 3- Öze dönüşlü çatı 4- Edilgen çatı 5- Faktitif-kozatif (ettirimli-oldurumlu) anlamlı fiiler; bk. Par. 364)

¹⁶ Konstantin Lübimov, "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Ekler", *Türk Dili*, Sayı. 147 (Aralık 1963), s. 150.

¹⁷ Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken yay., İstanbul 1989.

¹⁸ Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1978.

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde kavramımızı şöyle izah etmektedir; "ikili çatı (Alm, synkretismus, Fr, syncretism, İng, syncretism) Bir fiil çatısının hem dönüslü, hem de edilgen olarak kullanılması; at-ıl-mak, al-ın-mak, bul-un-mak, sil-in-mek, sık-ıl-mak, kap-ıl-mak, tut-ul-mak, yık-ıl-mak gibi.

Örnekler:

"Ortaya atılmanın ne anlamı vardır?/Tembelliği yüzünden işten atıldı".

"Arkadaşımın sözlerinden iyiden iyiye alındı/İstediklerimin hepsi de alındı".

"Toplantıda bulunması iyi olacaktı/Kayıp eşya bulunamadı".

"Silinmek için havlu gerekli/Camlar silindi mi?"

"Bu türlü işlerden sıkıldığını bilmiyorduk/Portakalların sıkılmasına yardım edecek. Vb."¹⁹

Nurettin Koç, *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde "İkili Çatı" kavramını şöyle açıklamaktadır: "Hem edilgen, hem de dönüslü olarak kullanılabilen çatı,

"Ahmet, bu sözden alındı/Ahmet, görevinden alındı".

"Ali, avlandı/Tüm geyikler avlandı".

"Ali, denize açıldı/Paket açıldı".

Görüldüğü gibi, bu üç öbek örnekte, ilk tümcelerin öznesi açıkça söylenmiştir, Öyleyse, bu ilk örneklerin eylemleri dönüslü eylemdir. İkinci tümcelerin özneliyse sözde öznedir, yani yüklemeleri edilgen eylemdir,²⁰

Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde kavramımızı benzer şekilde açıklamaktadır: "İki ayrı çatı ekinin aynı ekle oluşturulması sonucu ortaya çıkan ikilik. Örnek:

"Ali dışarı atıldı" cümlesindeki atıldı eylemi üzerindeki -ıl- eki hem edilgen, hem de dönüslü çatıyı gösterir.²¹

İncelediğimiz *Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri*'nin tamamında -Berke Vardar yönetiminde hazırlanan *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'n²²de "ikili çatı" kavramı ayrı bir madde olarak açıklanmamıştır- araştırmacılar "ikili çatı" kavramını açıklarken; "ikili çatı"nın hem edilgen, hem de dönüslü olarak kullanılabilen fiil çatıları olduğu hususunda birleşmişlerdir.

¹⁹ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1992.

²⁰ Nurettin Koç, *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kit., İstanbul 1996.

²¹ Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin yay, I, bas., Ankara 1999.

²² Berke Vardar (Yönetiminde), *Dilbilimi ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1980.

2.2. Başlıca Dil Bilgisi Kitaplarında İkili Çatı Kavramı

Başlıca dil bilgisi kitaplarında "ikili çatı" terimi kullanılmadan, mesele -bir fiilin hem edilgen çatıda, hem de dönüşlü çatıda kullanılabilmesi- bir karışıklık, bir ikilik olarak ele alınmıştır.

Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*'nde bu karışıklığı şöyle tespit etmiştir; "-n- ekiyle yapılan fiillerin bir kısmı dönüşlülük değil pasiflik ve meçhullük ifade ederler.

Ara-n- (çok arandı, belâsını buldu sözündeki istemek manasına)

Söyle-n- (söylene söylene gitti)

Süsle-n- (kadın süslendi)

Sil-in- (silindim, kurulandım)

Yala-n- (kedi yalandı)

Del-in- (yüreğim delindi)

Fiillerinde -n- dönüşlülük ekidir.

Ara-n- (her taraf arandı)

Söyle-n- (iyiliği söyleniyor)

Süsle-n- (duvarlar süslendi)

Sil-in- (yerler silinmiş)

Yala-n- (tabaklar yalandı)

Del-in- (duvar delinip içeri girildi)²³

Pasif fiiller bir maruz kalma, bir uğrama, bir olma ifade ederler. Kendi kendine olma ifade edenlerin böyle bir manayı sonradan kazandıkları anlaşılmaktadır. Kendi kendisine: tut-ul-, kes-il-, çek-il-²⁴ M. Ergin, bu -l-'li fiillerin kendi kendine olma ifade etmelerini dönüşlülük değil geçişsizlik olarak değerlendirmektedir. "Bu kendi kendisine olma dönüşlü fiillerdeki gibi failin yaptığı işin kendisine dönmesi değil, bir kendiliğinden olmadır. Yani dönüşlü fiillerdeki aktiflik bunda yoktur."²⁵

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*'nde doğrudan terimimizi kullanmakla birlikte şu açıklamaya yer vermektedir: "Edilen görünüşünde fiiller besbelli etkin değildir, Ancak yapım eki olarak -il- dönüşlü fiil anlatımında da kelimeler yapar ki bunlar etkin fiili olabilir (atıl-, katıl-)."²⁶

Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*'nde "ikili çatı" terimini kullanmadan konuyu "-il- Ekiyle Edilgenleşen Eylemler, -in- Ekiyle Edilgenleşen Eylemler, Dönüşlü Eylemler, -in- Ekiyle Türemiş Edilgen Eylemler" başlıkları altında el almaktadır.²⁷

²³ Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1972, s. 192.

²⁴ a.g.e., s. 195.

²⁵ a.g.e., s. 195.

²⁶ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK yay., 3. basılış, Ankara 1990, s. 414.

²⁷ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay., Ankara Üniv. Basımevi (Gözden Geçirilmiş 4. bas.), Ankara 1979, s. 336-339

Jean Deny, *Grammaire de langue Turque*'de çatı konusundaki bu karışıklığa şöyle değinmektedir: "Doğrusu, mutavaatin kullanılışı pek iyi tayin edilmiş değildir. Bu siyga ileride görüleceği üzere müşareket siygası (par. 576 ve müteaddit yerlerde, par. 586) ile oldukça karıştırılmaktadır".²⁸

Haydar Ediskun da, *Türk Dilbilgisi*'nde "ikili çatı" terimini kullanmadan karışıklığı şu şekilde açıklamaktadır: "Edilgen fiiller, etkenlerden yapım ekleriyle türetilmişlerdir. Sonu bir ünlü ya da l ile biten fiil kök ya da gövdelerinden -(i)n- eki ile türetilmişlerdir. Dilimizde -il- ekiyle türemiş dönüşlü gibi görünen fiiller de bulunmaktadır".²⁹

Hamza Zülfikar, *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*'nde yine "ikili çatı" terimini kullanmadan sorunu şu şekilde ortaya koymaktadır: Bazı fiillerde dönüşlük ile edilgen anlamı karışır. "Çocuk banyoda yıkıyor". Bu cümlede iki anlam vardır. Birinci anlam dönüşlüktür. Özne çocuktur. Fiilin işi çocuğa dönüyor. İkinci anlam edilgendir. Özne belli değil. Çocuğu kim yıkıyor? Bilmiyoruz."³⁰ Zülfikar, Edilgen (Meçhul) Fiiller bahsinde ise ilgili çatı ekleri olarak "l- (-il, -ıl, -ul, -ül), -n- (-in, -ın, -un, -ün)" eklerini göstermiştir.³¹

Doğan Aksan yönetiminde hazırlanan *Sözcük Türleri*'nde ise çatı eki olarak -n, -l- (edilgen), -n-, -l-, -ş- (dönüşlü) gösterilmiştir.³²

Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi* adlı eserinde "ikili çatı" terimini de kullanarak soruna şöyle yaklaşmıştır: "Eylem köküne -n- eki getirilerek türetilen kimi eylemler hem edilgen, hem dönüşlü eylem olabilir. Bunların ne zaman edilgen, ne zaman dönüşlü eylem gibi kullanıldığı ancak tümce ya da sözce içinde belli olur. Bu tür çatılara ikil çatı denir"³³

Mehmet Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*'nde "Edilgen eylem -l-, -n- çatı ekleri ile kurulur... Dönüşlü eylemi yapmak için eylem kök ya da gövdesine -l-, -n-, -ş- ekleri getirilir. Kimi zaman edilgen eylem ile dönüşlü eylem birbirine karıştırılmaktadır. Bunun en önemli nedeni -l-, -n- çatı eklerinin hem edilgen, hem de dönüşlü eylemlerde kullanılmasıdır."³⁴

Fuat Bozkurt da *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde: "Edilgen eylem (-l-, -n-), dönüşlü eylem (-n-, -l-, -ş-) ekleriyle kurulmaktadır. -n- eki aynı zamanda edilgen çatı

²⁸ Jean Deny, (çev. Ali Ulvi Elöve), *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi), Maarif Vekaleti yay., İstanbul 1941, s. 345

²⁹ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1988, s. 222-223.

³⁰ Hamza Zülfikar, *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*, Ankara Üniv. Türkçe Kursu Yay., 3. baskı, Ankara Tniv. Basımevi, Ankara 1980, s. 92.

³¹ a.g.e., s. 96.

³² Doğan Aksan (Yönetiminde), *Sözcük Türleri*, TDK yay., Ankara 1983, s. 219.

³³ Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitap Evi, İstanbul, 1996, s. 335

³⁴ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin yay., Ankara 1998 (I. Bas.), s. 206-208.

da kurar. Bu durumda -n- eki ile kurulmuş bir eylemin işlevini kestirmek güçleşir".³⁵

2.3. Araştırma Yazılarında "İkili Çatı" Kavramı

Konstantin Lübimov, *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller* adlı araştırmasında "Dönüslü çatının asıl eki -(I)n- ekidir. Bazen -ıl- eki alan fiillerde dönüslülük anlamı var. Meselâ, asılmak (Ahmet asıldı=kendini astı), atılmak (Ahmet düşmanın üzerine atıldı=kendini attı)"³⁶

Bilal Yücel, *Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları* adlı çalışmasında "ikili çatı" terimine gerek olmadığını savunmaktadır: "Değişik çatılar kurabilen aynı ek, kullanıldığı yerdeki görevine göre adlandırılacağından, aşağıdaki terime gerek yoktur".³⁷

Türk Ansiklopedisi c. VI'da "Bina (dil)" maddesinde sorun şöyle açıklanmaktadır: "-in eki ile yapılan mutavaat binasına tekabül eder. -il eki ile de mutavaat örnekleri vardır. "sıklamak" gibi. -in ekinin hem hem mutavaat, hem de pasif manada kullanıldığı da olur. Meselâ, al-ın-mak (1. mutavaat=Bir sözden alınmak), 2. pasif (Bir şeyin bir yerden alınması)"³⁸

Ömer Demircan, *Türkçede Çatılımla Edilim* adlı çalışmasında "Edilgenlik ekinin -(I)n/r/ş (eylem+edilgenlik eki+zaman); dönüslülük eki -(I)n (eylem+dönüslülük eki+zaman)" olduğunu belirtir.³⁹ Demircan'a göre "dönüslü sayılan anlatım bir tür edilgen anlatımdır".⁴⁰ O yüzden de "nesne" dışlanmakta, özne ise işlevsel kimlik değiştirmektedir. "Yapan işlevli özne" kimliğine bir de "etkilenen işlevli özne" kimliği katılmaktadır. Bir başka deyişle bağımlı adıl (kendini) düşmekte, bağımsız ad edilgenleşmektedir. -(I)n dönüslü anlatımın nesnesini dışlamakta (Adam aniden karşıma dikildi) böylece olağan edilgen kavramının dışına çıkılmaktadır.⁴¹

Oya Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* adlı eserinde: "Eyleme eklenecek özne ve nesneyle ilgili daha başlıca bilgiler getiren ardıllara çatı ardılları denir. Bunlar, edilgenlik, dönüslülük, ettirgenlik, işteşlik ardıllarıdır. Edilgenlik ardılları (-IL), (-N), dönüslülük ardılları (-N-), (-IL), (-Ş)'dir."⁴²

³⁵ Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi*, Cem yay., İstanbul 1997, s. 247.

³⁶ K. Lübimov, *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller*, *Türk Dili*, Sayı: 147 (Aralık 1963), s. 152.

³⁷ Bilal Yücel, "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II*, TDK yay., Ankara 1999, s. 169.

³⁸ "Bina" mad., *Türk An. C. VI*, s. 401

³⁹ Ömer Demircan, "Türkçede Çatılımla Edilim", *VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ankara 1983, s. 142.

⁴⁰ agm, s. 143.

⁴¹ agm, s. 143.

⁴² Oya Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, s. 53-54.

İncelediğimiz *Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri*, başlıca dil bilgisi kitapları ve araştırma yazılarının ışığı altında şu belirlemeleri yapabiliriz:

1. Mevcut *Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri*'nde -Berke Vardar yönetiminde hazırlanan *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü* hariç- "ikili çatı", *Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri*'nin tamamında madde başı olarak alınmış ve bir dil bilgisi terimi olarak açıklanmıştır.
2. Mevcut *Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri*'nde "ikili çatı" olarak edilgen çatı ve dönüşlü çatı kastedilmiştir.
3. İncelediğimiz başlıca dil bilgisi kitaplarında (Nurettin Koç'un *Yeni Dilbilgisi* adlı eseri hariç) "ikili çatı" kavramı bu terimle değil daha ziyade bir karışıklık, bir ikilik olarak ele alınmıştır.
4. Jean Deny, söz konusu karışıklığın, ikiliğin mutavaat ve müşareket çatıları arasında olduğunu belirtmiştir.
5. Bazı Dilbilgisi kitaplarında dönüşlülük ekleri olarak -n-, -l-'nin yanında -ş- eki de zikredilmiştir. (bk. Adalı, bk. Aksan, bk. Bozkurt, bk. Hengirmen vd.)

3. Edilgen Çatı ve Dönüşlü Çatı Arasındaki Karışıklık Nereden Kaynaklanmaktadır?

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki; -(I)l- ve -(I)n- eklerinin hem edilgenlik, hem de dönüşlülük işlevini yüklenmesi esasen fonetik bir mecburiyetten kaynaklanmaktadır. Bu günkü Türkiye Türkçesinde -l- edilgen çatı eki bir ünlü ile veya l ünsüzü ile biten fiil kök ve gövdelerine getirilememektedir.⁴³ Ahmet B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-* adlı eserinde Eski Türkçe döneminde bu durumun istisnalarının olduğunu tanıklarıyla birlikte incelemiştir.⁴⁴

Şu hâlde Türkçede bir fiil -kök veya tabanı bir ünlü ile veya l ünsüz ile bitiyorsa edilgenlik veya dönüşlülük ifade etmek için -(I)n- ekini almaktadır. (bk. Genel dizin) Eğer bir fiil tek heceli ise -bazı durumlarda- ve l dışında bir ünlü ile bitiyorsa hem -(I)l-, hem de -(I)n- ekini alabilmektedir. (bk. Aynı fiil kök ve tabanına hem -(I)n- hem -(I)l- eklerinin getirildiği fiiller dizini)

4. İkili Çatının Öğretimi Meselesi

Türkçede bir fiil çatısının bağlam içerisinde hem edilgen, hem dönüşlü çatı olarak kullanılabilmesinden dolayı ortaya çıkan ikiliği, karışıklığı gidermek için kaynaklarda şu tespitlere yer verilmiştir:

⁴³ Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi, Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1972, s. 193.

⁴⁴ Ahmet B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-*, Gazi Üniv. yay., Ankara 1984, s. 27: "-l-: Ünlü ile biten fiillere doğrudan gelir: bitil- "Yazılmak", tul- "Tıkanmak", yil- "Yemek yenmek". Ancak -n- ekinde de gördüğümüz gibi pasiflik ve meçhullük fonksiyonu için ünlü ile biten fiillerden sonra *Kutadgu Bilig*'de çoğunlukla -n- kullanılmaktadır."

1. Muharrem Ergin: "Dönüştürülme eki -n- ile, pasiflik ve meçhullük eki -n- birbirine karışmakta, ancak kullanıldıkları yere dikkat edilince ne olduğu anlaşılabilir.⁴⁵ Bu karışıklığı gidermek isteği ile -n- ile yapılan pasif ve meçhul fiillerin pasif ve meçhul olduğunu iyice belirtmek için bir de -l- getirilerek onlar ikinci defa pasif ve meçhul yapıldılar: de-n-il-, başla-n-il-, ye-n-il-, ara-n-il-, söyle-n-il-"⁴⁶
2. Tahir Nejat Gencan: "Bunları ayırt edebilmek için anlamlarına bakmaktan başka yol yoktur. Cansız öznelerin kendi kendilerini etkilememesi, yani işi kendi üzerlerinde yapması düşünülemez ve olmaz. Bunun içindir ki cansız öznelerin eylemleri dönüştürülmez"⁴⁷
3. M. Kaya Bilgegil: "Edilgen ve dönüştürülen çatılar aynı eklerle teşkil olunur. Bunların ayırılması için miyar, ancak anlamlarıdır"⁴⁸
4. Haydar Ediskun: "-in- ekiyle türemiş edilgen fiiller biçimce dönüştürülen fiillere benzediklerinden, bunları ayırt etmek için cümleyi özenle okumak gerekir"⁴⁹
5. Nurettin Koç: " Eylem köküne -n- eki getirilerek türetilen kimi eylemler hem edilgen, hem dönüştürülen eylem olabilir. Bunların ne zaman edilgen, ne zaman dönüştürülen eylem gibi kullanıldığı ancak tümce ya da sözce içinde belli olur"⁵⁰
6. Bilal Yücel: "Şu fiiller, edilgen çatıya girmelerinin yanında kullanıldıkları cümleye göre -oluş kişiye aitse- dönüştürülme ifade eder"⁵¹
7. Jean Deny: "Mutavaat fiilinin alâmeti ancak müteaddi (transitif) olan ilk tabanlara katılabilir"⁵²

İncelediğimiz kaynaklardaki standart malzemeyi birleştirirsek şu sonuçlara ulaşmamız mümkündür:

1. Bir fiilin edilgenlik mi dönüştürülme mi ifade ettiklerini ayırmak için temel ölçüt, anlamdır. (bk. Ergin, Gencan, Bilgegil, Ediskun)

⁴⁵ Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1972, s. 193

⁴⁶ a.g.e., s. 193, Fakat Tahsin Banguoğlu'ya göre: "Bu durum ek yığılmasından başka bir şey değildir" (bk. Banguoğlu, s. 414).

⁴⁷ Tahir Nejat Gencan, Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay., Ankara Üniv. Basım Evi (Gözden geçirilmiş 4. bs.), Ankara 1979, s. 339.

⁴⁸ M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh yay., 2. bs., İstanbul 1982, s. 279.

⁴⁹ Haydar Ediskun, *Dilbilgisi*, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1988, s. 223.

⁵⁰ Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi*, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1996, s. 335.

⁵¹ Bilal Yücel, *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları*, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, TDK yay., Ankara 1999, s. 174

⁵² Jean Deny, (Çev. Ali Ulvi Elöve) *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi), Maarif Vekaleti yay., İstanbul 1941, s. 344.

2. Dönüşlülük ifade eden fiilin ilk tabanı (kökü) geçişli (transitif) olmalıdır. (bk. Deny)
3. Fiil çatısının belirttiği oluş -kullanıldıkları kişiye aitse- dönüşlülük ifade eder. (bk.Yücel)
4. İkili çatı örneği olan fiiller, çifte pasiflik (katmerli edilgenlik) yoluyla -yani bu karışıklığı gidermek için -n- ile yapılmış pasif ve meçhul fiillerin pasif ve meçhul olduğunu iyice belirtmek için bir de -l- getirmek suretiyle- ikinci defa pasif ve meçhul yapılırlar. (bk. Ergin)

5. Çalışmanın Kapsamı, Yöntemi, Amacı

1. Bu çalışmada "ikili çatı" olarak edilgen çatı ve dönüşlü çatının birbirinin yerine kullanılması kastedilmiştir. Bu bağlamda sadece -(I)n- ve -(I)l- eklerini alan fiiller değerlendirilmeye alınmıştır.
2. *Türkçe Sözlük*'teki (bk. TDK, *Türkçe Sözlük*, 1988 baskısı) fiiller taranarak "ikili çatı" kategorisine giren fiiller belirlenmiş ve bu fiiller, kullanıldıkları bağlamlarda hangi anlamlarıyla edilgenlik, hangi anlamlarıyla dönüşlülük ifade ediyorsa tanıklarıyla birlikte listelenmiştir.
3. Çatı kavramı sadece ve sadece fiil kök ve tabanları için geçerlidir. Bu itibarla; bugünkü Türkiye Türkçesinde kullanılan boş+al-, din+el-, diri+l-, doğru+l-, duru+l-, ince+l-, sivri+l-, şen+el-, sert+el- gibi fiiller çatı sisteminin dışında tutulmuştur.
4. Bir fiilin hangi çatı ilişkisini kurduğunu tespit etmek için ortaya konulan ölçüler yüzdelerle ihtimalleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. (Örneğin; mecazi anlam kazanan bir fiil yüzde yüz dönüşlülük fonksiyonu taşır)
5. +lA- eki sıfatlara ve adlara getirildiğinde geçişli anlamlı fiiller ortaya çıkmaktadır. Eğer -Standart Türkçede kullanılıyorsa- +lA-'lı fiile -n- eki gelebiliyorsa; +lAn- eki, ayrı bir isimden fiil türetme eki olarak değil +lA-n- şeklinde bir fiil gövdesine getirilmiş çatı ilişkisi kuran bir ek olarak değerlendirilmiştir. Bu yapıdaki fiiller dizimize dahil edilmiştir. (+lA-'lı şekil standart Türkçede kullanılmıyorsa bu fiiller dizimize dahil edilmemiştir.)

Elbette bir fiilin çatısını, ancak anlamından, söz dizimindeki kullanımından, almış olduğu ekin işlevinden hareket ederek tayin edebiliriz. Fakat bu çalışmamızda Türkiye Türkçesinde, -bu temel kriterler dışında da- fiilin çatısını belirlemek için başka ipuçlarının olduğunu gördük. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu ipuçları, bunlarla ilgili ihtimaller ve ilgili dizinlerin dökümü yer alacaktır.

6. Bir Fiilin Çatısının Belirlenmesinde Kullanılabilecek Bazı Ölçüler

6.1. Temel Anlamları İtibarıyla Fiil Çatılarının Belirlenmesi

İkili çatı özelliği gösteren fiillerin temel anlamlarını dikkate aldığımız takdirde, ilgili çatı eklerinin **-(I)l-** ve **-(I)n-** işlevlerinin de yeniden gözden geçirilmesi gereği ortaya çıkacaktır.

Bir kelimenin ilk anlamı, yani temel anlamı (kelimenin **-fiilin-** anlattığı ilk ve asıl kavramı); kelime (fiil) aracıyla anlatım bulan ilk, en eski kavramdır.⁵³ Yan anlamlar (ilgili yeni kavramlar) ise; kelime aracıyla anlatım bulan yeni kavramlardır ki, bunlarla temel anlam arasında mutlaka yakınlık, ilgi bulunur.⁵⁴

Yaptığımız tarama sonucunda şunu gördük ki; **-(I)l-** ekiyle çatı ilişkisi kuran bütün fiiller ilk anlamları itibarıyla edilgenlik ifade etmektedir. Yani **-(I)l-** eki getirilen fiiller temel anlamları itibarıyla %100 ihtimalle edilgenlik özelliği taşımaktadır.

-(I)n- Eki alan fiillerde ise sadece 13 fiil temel anlamı itibarıyla dönüşlülük bildirmekte, geriye kalan 87 fiil ise edilgenlik bildirmektedir. Yani **-(I)n-** eki getirilen bir fiil şikili çatı özelliği göstermek kaydıyla- temel anlamı itibarıyla; % 87 ihtimalle edilgen, % 13 ihtimalle dönüşlülük özelliği gösterecektir.

Şu halde bir fiilin çatısını belirlerken sadece yapıdan (şekilden) hareket etmemiz; "**-(I)n-** eki mutlak bir dönüşlülük ekidir" denmesi yanıltıcı olacaktır. Meseleye hem yapı, hem işlev, hem de anlam açısından yaklaşılması daha doğru olacaktır.

Dizin 1- Temel Anlamları İtibarıyla Dönüştü Olan Fiiller (Anlamları için bk. Genel Dizin)

-(I4)n- ve +IA-n-

1. Beslen-	8. Saklan-
2. Dinlen	9. Sıralan-
3. Gizlen-	10. Sürün-
4. Hazırlan-	11. Tellen- (I)
5. Kazın-	12. Yalan-
6. Korun-	13. Yuvalan-
7. Otlan-	

6.2. Bağlamdaki Anlamları İtibarıyla Fiil Çatılarının Belirlenmesi

Dildeki bir ögenin, bir kelimenin **-konumuz** itibarıyla bir fiilin- anlamını onun öteki ögelerle, diğer birimlerle kurduğu ilişkileri belirlemekte, birlikte kullanıldığı, bağdaştırıldığı, ilişkilendirildiği diğer ögelerle kullanımı önem kazanmaktadır.⁵⁵ Şu

⁵³ Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* (Ana çizgileriyle), Ankara Üniv., DTCF yay., no: 217, 2. Basım, Erol Ofset Mat., Ankara 1978, s. 59.

⁵⁴ a.g.e., s. 60.

⁵⁵ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, TDK yay., Ankara 1998, c. III, s. 160.

hâlde bir fiilin edilgenlik mi, dönüşlülük mü ifade ettiğini tayin edebilmek için ilk ölçü; fiilin bağlam içerisindeki anlamı, söz diziminde diğer kelimelerle kurduğu ilişki çerçevesinde kazandığı anlamdır.

Dizin 2. Örneksiz Dizin

(I)l- (42 örnek)

1. Açıl-	22. Kırıl-
2. Asıl-	23. Kıvrıl-
3. Atıl-	24. Koyul-
4. Boğul-	25. Kurul-
5. Bozul-	26. Saçıl-
6. Burul-	27. Sarıl-
7. Büzül-	28. Seril-
8. Çarpıl-	29. Sıkıl-
9. Çekil-	30. Sıyrıl-
10. Çevril-	31. Sokul-
11. Dikil-	32. Takıl-
12. Dizil-	33. Tartıl-
13. Dökül-	34. Tıkıl-
14. Eğil-	35. Tutul-
15. Ezil-	36. Üzül-
16. Geril-	37. Vurul-
17. Gömül-	38. Yayıl-
18. Kaçıl-	39. Yığıl-
19. Kasıl-	40. Yıkıl-
20. Katıl- (I)	41. Yoğrul-
21. Kesil-	42. Yumul-

(I)n- (21 örnek)

1. alın-	12. sıvan- (II)
2. aran-	13. silin-
3. beslen-	14. söylen-
4. bezen-	15. sürün-
5. boyan-	16. taran-
6. bulun-	17. taşın-
7. dinlen-	18. tıkan-
8. döşen-	19. yalan-
9. kapan-	20. yıkan-
10. kazın-	21. yolun-
11. korun-	

+lA-n-/-AlA-n-/(I)klA-n- Yapısında Olan Fiiller (37 örnek)

1. aralan-	20. sallan-
2. avlan-	21. sıralan-
3. bağlan-	22. sulan-
4. çivilen-	23. sürüklen-
5. eşelen-	24. süslen-
6. gizlen-	25. şartlan-
7. hazırlan-	26. tellen- (I)
8. katlan-	27. temizlen-
9. keselen-	28. terslen-
10. kınalan-	29. toparlan-
11. kurulan-	30. toplan-
12. mihlan-	31. yağlan-
13. otlan-	32. yemlen-
14. ovalan-	33. yollan-
15. oyalan-	34. yuvarlan-
16. oyulgalan-	35. yüklen-
17. paralan- (II)	36. ziftlen-
18. parçalan-	37. zorlan-
19. saklan-	

6.3. Edilgen Çatı Kavramı: Edilgen çatı kavramı tanımlanırken bütün kaynaklarda birleşilen ortak nokta eylemin özneyle olan ilişkisidir. Edilgen çatılı bir fiil ya pasiflik; ya da öznesizlik (meçhullük) ifade eder. Pasiflik; özne konumundaki unsurun eylemsiz olması, herhangi bir faaliyetinin olmaması, dış etkiler karşısında hareketsiz kalması, eylem karşısında mukavemet etmemesidir. Sözde özne (gramerce özne) konumundaki öge ile fiil arasındaki çatı ilişkisinin kurulabilmesi için fiil kök veya tabanının geçişli olması gerekir. Yani pasiflik ifade eden fiiller, geçişli fiillere -(I)n- ve -(I)l- ekleri getirilerek oluşturulurlar.

Eğer geçişsiz fiillere -(I)n- ve -(I)l- eklerinden birisi getirilirse öznesiz (meçhul) fiiller elde edilirler. Bu durumda fiilin ne gerçek öznesinden, ne de sözde öznesinden bahsedebiliriz.

Yaptığımız tarama sonucunda geçişsiz fiil kök/tabandan turetildiği için -dönüştürülme anlamları dışında- öznesiz çatı olarak şu fiilleri tespit ettik.

Dizin 3. Öznesiz Çatılı Fiiller

"Kaçıl-, otlan-, sürün-" dışındaki bütün edilgen fiiller -dönüştürülme anlamları dışında- pasiflik ifade ederler. O hâlde; edilgen bir fiilin pasiflik bildirme ihtimali % 97 meçhullük (öznesizlik) bildirme ihtimali ise % 3'dir. (bk. Genel dizin)

6.4. Dönüştü Çatı Kavramı:

Bir fiilin hem edilgenlik, hem de dönüştülük işleviyle kullanılabilmesinden doğan ve "ikili çatı" adını verdiğimiz kârişiklik esasen dönüştülük kavramının tam ve doğru bir şekilde ifade edilememesinden kaynaklanan bir sorundur. Dönüştülük kavramının daha açık bir şekilde ortaya konmasının meselenin çözümüne ve öğretimine katkıda bulunacağı kanaatindeyiz. Çünkü tespit ettiğimiz 100 fiilin sadece 13'ünde ilk anlam dönüştü, 87 fiil ise ilk anlam itibarıyla edilgenlik ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde genellikle şn-, kimi zaman da şl- ve şş- ekleriyle anlatım bulan bu kavram, Hint-Avrupa dillerinde çoğunlukla bir kişi adıyla çekilen eylemlerle dile getirilir (adılı eylemler).⁵⁶

Örneğin: Türkçede yıka- eyleminin dönüştüsü yıkan- biçimindeyken, Almancada 'yıkamak' waschen; 'yıkanmak' *sich waschen*; Fransızcada 'yıkamak' *laver*, 'yıkanmak' *se laver* eylemleriyle anlatım bulur. Fransızca, Almanca, Yunanca ve Latince gibi dillerde dönüştülük yalnız III. kişide kesinleşir; İngilizcede ise kişi ve sayıya göre ayrılmış dönüştülük adları kullanılır (*myself, yourself, himself* vb.). Fransızcada *Je me lave* 'yıkıyorum' dendiği gibi *Je me lave une chemise* 'gömlek yıkıyorum' da denebilir. İngilizcede ise *I am washing myself* 'yıkıyorum' demek için kullanılır. Rusça gibi kimi dillerde, bütün kişi ve sayılar için aynı ek ya da dönüştülük adlı geçerlidir.⁵⁷

Tespit ettiğimiz dönüştülük bildiren fiillerin 35'i asıl dönüştü fiillerdir. Bu 35 asıl dönüştü fiilde ya öznenin doğrudan doğruya etkilenmesi (özne=nesne), ya da öznenin dolaylı olarak etkilenmesi söz konusudur. Bu durumda fiilin etkisi kimseye dönük olmakla birlikte cümlenin başka bir nesnesi vardır. (bk. Asıl dönüştü fiiller) Kaynaklarda dönüştülük kavramı ile ilgili bilgilerin ışığında şu belirlemeleri yapmamız mümkündür:

1. İşi (eylemi) yapan da işten (eylemden) etkilenen de aynı şahsın (öznenin) olması (bk. Aksan, Demircan, Koç, Vardar)
2. Öznenin yaptığı işin (etkinin) kendisine dönmesi (bk. Gencan, Zülfikar)
3. Öznenin yaptığı işin doğrudan doğruya kendi üzerine dönmesi (bk. Korkmaz, Topaloğlu)
4. Eylemin doğrudan doğruya veya dolayısıyla eylem yapan şahsa (özneye) geçtiğini göstermesi (bk. Banguoğlu, Bilgegil, Deny, Ediskun, Lübimov)
5. Öznenin ve nesnenin bir olması (bk. TDK, Türkçe Sözlük)
6. "Kendi" dönüştülük zamirinin esas alınması (Adalı)

⁵⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, TDK yay., Ankara 1998, s. 104.

⁵⁷ a.g.e., s. 104-105.

7. Öznenin eylemi kendisi için kıldığını veya kıldırıldığını belirtmesi (Emre)
Bu belirlemeler ışığında dönüşlü fiilleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

1. Asıl dönüşlü fiiller
2. Dönüşlülük eğilimi gösteren fiiller

1. Asıl Dönüşlü Fiiller (Anlamları için bk. Genel Dizin)

a- Doğrudan (direct) Dönüşlülük Bildirenler

-(I)l-

1. Çekil- 2. Kendini geriye veya bir yana çekmek
2. Çevril- 2. Kendini çevirmek
3. Gömül- 2. Kendini gömmek
4. Tartıl- 2. Kendini tartmak

-(I)n-

5. Aran- 4. Kendi üstünü aramak
6. Beslen- 1. Kendini beslemek
7. Bezen- 2. Kendini bezemek, süslenmek
8. Boyan- 2. Kendi kendini boyamak
9. Kazın- 1. Kendi kendini kazımak
10. Korun- 1. Kendini korumak
11. Silin- 2. Kendini silmek
12. Taran- 2. Kendi başını taramak
13. Yalan- 1. Kendini yalamak
14. Yıkan- 2. Kendi vücudunu yıkamak

+lA-n-/-AlA-n-/(I)klAn-

15. Gizlen- 1. Kendi kendini gizlemek
16. Hazırlan- 1. Kendini hazırlamak
17. Kınalan- 2. Kendi kendini kınalamak
18. Keselen- 2. Kendini keselemek
19. Kurulan- 2. Kendini kurulamak
20. Ovalan- 2. Kendi kendini ovmak
21. Oyalan- Kendi kendini oyalamak*
22. Saklan- 1. Kendini saklamak
23. Sallan- 2. (Salıncak, hamak vb. de) Kendini sallamak
24. Sürüklen- 2. Kendi kendini sürüklemek
25. Süslen- 1. Kendini süslemek
26. Otlan- 1. (Otçul hayvanlar için)*

* Otlan- fiili ile beslen- fiili arasında anlam bakımından bir paralellik kurulduğunda doğrudan dönüşlülük ifade eden bir eylem olduğu ortaya çıkar.

27. Şartlan- 2. Kendi kendini şartlamak
28. Temizlen- 2. Kendini temizlemek
29. Toparlan- 4. Kendi kendini toparlamak
30. Toplan- 3 (Kendini toplamak) Kendine çekidüzen vermek

b- Dolaylı (indirect) Dönüşlülük Bildirenler

1. eşelen- 2. Kendi kendine eşelemek
2. sürün- 1., 2. Kendi üzerine sürmek
3. tellen- (I) 1. (Kendine) Tel takınmak
4. yağlan- 4. (Kendine) Yağ sürünmek
5. yüklen- 4. Bir yükü taşınmayı üstüne almak

Aşağıdaki fiiller ise esas itibarla dönüşlü olmayıp birtakım anlam değişimleri ile, durum tamlayıcılarını almalarıyla, geçer dilden aşağı düzeydeki dil tabakalarında kullanılması sonucu dönüşlülük eğilimi göstermektedirler.

2. Dönüşlülük Eğilimi Gösteren Fiiller

a- Mecazlaşarak Dönüşlülük Eğilimi Gösteren Fiiller:

Kelimelerin (konumuz itibarıyla fiillerin) asıl ve yan anlamlarının dışında ilişki ve benzerlik yoluyla başka bir kavramı ifade etmek üzere kazandıkları anlama mecazî anlam (imgesel anlam) denir.⁵⁸

Tespit ettiğimiz 21 fiil, kullanıldığı bağlamda mecazî anlam özelliği kazanarak dönüşlülük eğilimi göstermektedir. Fakat "ikili çatı" kapsamına giren hiçbir fiil mecazlaşarak edilgenlik işleviyle kullanılmamaktadır. Bu demektir ki -"ikili çatı" olarak kullanılabilen- bir fiilin mecazî anlamlı kullanımı %100 ihtimalle dönüşlülük özelliği gösterecektir.

Dizin 5. Mecazlaşarak Dönüşlülük Eğilimi Gösteren Fiiller

-(I)-

1. Boğul- 3. (-den) mec.	8. Kasıl- 3. mec.
2. Bozul- 4. mec.	9. Kurul- 2. mec.
3. Burul- 3. (-e) mec.	10. Sarıl- 5. mec.
4. Büzül- 2. mec.	11. Vurul- 2. (-e) mec.
5. Çarpıl- 3. mec.	12. Yayıl- 6. mec.
6. Eğil- 3. mec., 4. (-e) mec.	13. Yıkıl- 4. mec., 5. mec.
7. Geril- 3. mec., 4. mec.	

⁵⁸ Doğan Aksan ise "Mecazî anlam"ı yan anlamlar (ilgili yeni kavramlar) çerçevesinde değerlendirmektedir. Bk. Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana çizgileriyle)*, Ankara Üniv., DTCF yay., no: 217, 2. bs., Erol Ofset Mat., Ankara 1978, s. 60.

-(I)n-

14. Alın- 2. (-e, -den) mec.
15. Sıvan- (II) 2. mec.
16. Yolun- 2. mec.

+IA-n-/-AlA-n-/(I)kIA-n-

17. Çivilen- 2. mec.
18. Katlan- 2. (-e) mec.
19. Mihlan- 2. mec.
20. Paralan- (II) 2. mec., 3. mec.
21. Parçalan- 2. mec.

b- Durum Tamlayıcısı Alarak Dönüşlülük Eğilimi Gösteren Fiiller

Türkçede bir fiil dönüşlülük işleviyle kullanılırken yönelme-yaklaşma bildiren bir tamlayıcı olabilir (+A) bulunma-kalma bildiren bir tamlayıcı olabilir (+DA) çıkma-uzaklaşma bildiren bir tamlayıcı olabilir (+Dan)

Türkçede -ikili çatı kapsamına giren- 28 fiil durum tamlayıcısı olarak dönüşlülük özelliği kazanmıştır.

Durum tamlayıcıları ile kullanılıp edilgenlik ifade eden fiillerin toplamı ise 5'tir. Geriye kalan 95 fiilde ise edilgenlik ifade eden fiiller durum tamlayıcısı almadan, yani yalın halde kullanılırlar.

Tespit ettiğimiz 100 fiilden 33'ü durum tamlayıcısı ile birlikte kullanılmaktadır. Bu demektir ki; durum tamlayıcısı alan bir fiilin dönüşlülük bildirme ihtimali % 84, edilgenlik bildirme ihtimali ise % 16'dır.

Dizin 6. Durum Tamlayıcısı Alarak Dönüşlülük Eğilimi Gösteren Fiiller**+A Yönelme Durum Tamlayıcısını Alarak Dönüşlülük Eğilimi Gösteren Fiiller****-(I)I-**

1. açıl- 12. (-e)	10. koyul- 3. (-e)
2. asıl- (-e) 3., 4.	11. sarıl- 3. (-e), 6.
3. atıl- 2. (-e), 4.	12. seril- (-e) 2.
4. dikil- (-e)* 2.	13. sokul- (-e) 2., 3.
5. dizil- (-e) 2.	14. takıl- (-e) 3.
6. dökül- 2. (-e)	15. tutul- 5. (-e), 6. (-e)
7. katıl- (I) (-e) 2., 3.	16. üzül- 2. (-e)
8. kırıl- 6. (-e)	17. yığıl- (-e)* 2., 3.
9. kıvrıl- (Dar bir yere) 4.	18. yumul- 2. (-e)

* Bu tamlayıcı şekil *Türkçe Sözlük*'te belirtilmemiştir.

* Bu tamlayıcı şekil *Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır.

-(I)n-

19. kapan- 2. (-e)

20. taşın- 3. (-e)

+IA-n-

21. bağlan- 2. (-e)

22. yollan- (Bir yere)

+Dan Çıkma Durum Tamlayıcısı İle Dönüştülük Eğilimi Gösteren Fiiller

-(I)l-

1. çekil- (-den) 2., 3.

2. sıkıl- 2. (-den), 3. (-den)

3. sıyrıl- 2. (-den)

-(I)n-

4. taşın- 2 aralan- (-den) 2.. (-den)

+Da Bulunma Durum Tamlayıcısı İle Dönüştülük Eğilimi Gösteren Fiiller1. bulun- (Bir yer **de**) 3.

2. sıralan- (+de*) 1.

c.- Geçer Dilden Aşağı Seviyedeki Dil Tabakalarında Kullanılması Sonucu Dönüştülük Eğilimi Gösteren Fiiller:

Dönüştülük fiillerin büyük çoğunluğu cari dil (geçer dil)'den (langue courante) alınmışlardır. Fakat şu örneklerde, toplam 7 fiil düzey bakımından geçer dilden aşağıda sayılan tabakalardan alınması yoluyla dönüştülük çatıda kullanılmışlardır. Şu hâlde düzey bakımından geçer dilden aşağı tabakada kullanılan bütün fiiller -bu anlamları itibarıyla-%100 dönüştülük ifade ederler.

i. Teklifsiz dil örnekleri (langue familiere):

döşen- 2. tkz., 3. tkz., yemlen- 2. tkz.

ii. Halk dili örnekleri (langue populaire): kaçıl- hlk. 2, oyulgalan- hlk. 2

iii. Argolaşarak dönüştülük özelliği kazanan fiiller: kesil- 12. argo, sulan- 5. argo, 6. argo

iv. Hakaret yollu ifade örnekleri: ziftlen- 2. hkr.

* Bu tamlayıcı şekil *Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır.

6.5. "Kendi" Dönüştülük Zamiri'nin Çatı Belirlemedeki Rolü

Dönüştül anlatım gerçekte "kendi" adlı ile kurulan bir biçimdir. Bağımlı adlı (kendini) düşmekte, bağımsız ad edilgenleşmektedir.⁵⁹ Dönüştülük ardılları, "kendi" adılının nesne ya da tümleç olarak yer aldığı eylemin yaptığı işten, öznenin etkilendiğini belirtir. Dönüştülük ardılı bu görevi "Kendi" adılından alıp yüklenir.⁶⁰

Bir eyleme -çatı eki almadan önceki haliyle-, söz diziminde "Kim, kimi, kime" soruları sorulduğunda; kendi zamirinin çekimli şekilleri olan "Kendi, kendisi, kendini, kendisini, kendine, kendisine" şeklinde bir cevap alınabiliyorsa, o fiil dönüştülük ifade eder. (Bu kural asıl dönüştülük fiiller için geçerlidir)

Taran- fiilini inceleyelim:

"Bu gün tarağımla taranmıştım"= " Bu gün tarağımla **kendimi** taramıştım" (Kimi taramıştım?)

I. örnekte "kimi" sorusuna cevap alındığı için eylem dönüştülük bildirir.

"Yünler yıkandıktan sonra tarandı"="Yünler yıkandıktan sonra **kendini** ? taradı" (Kimi taradı?)

II. örnekte "kimi" sorusuna cevap alınmadığı için eylem edilgenlik bildirir.

Yalan- fiilini inceleyelim.

"Kedi yalanıyor"= "Kedi kendini yalıyor" (Kimi yalıyor?)

örnekte kimi sorusuna cevap olarak "kendini" karşılığı alındığı için bu eylem dönüştüldür.

"Tabak hiç yalanır mı?" (Tabak hiç **kendini**? yalar mı?) (Kimi yalar?)

II. örnekte "kimi" sorusuna bir cevap alınmadığı için bu eylem edilgen çatılıdır.

Kaldı ki Eski Türkçede de -n- ekinin başlangıçta "Öz" kelimesi ile birlikte dönüştülük görevini gördüğünü, bilâhare "Öz" kelimesinin kullanılmamasıyla -nesne ortadan kalktığı halde- -n-'nin tek başına bu görevi yüklediğini göstermektedir.⁶¹ Bugünkü Türkçede "Öz" yerine daha yaygın olan "Kendi" zamirinin yerini söz diziminde -(I)n- çatı ekinin tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır kanaatindeyiz.

⁵⁹ Ömer Demircan, "Türkçede Çatılımla Edilim", VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Ankara 1983, s. 142.

⁶⁰ Oya Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK yay., Ankara, 1979, s. 54.

⁶¹ Ahmet B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Gazi Üniv. yay., Ankara 1984, s. 24.

6.6. "Tarafından" İfadesi ve "+CA" Ekinin Çatı Belirlemedeki Rolü

Edilgen eylemin gerçek öznesi (tümcenin öznesi olarak değil) olarak cümleye giren "Tarafından" ifadesi ve "+CA" eki, eğer eylemle birlikte anlam bakımından bir bütünlük oluşturuyorsa; bu eylem edilgen çatıdadır. "Tarafından" ifadesi ve "+CA" ekini alan unsur da eylemin belirteci görevini yüklenir."⁶²

Çekil- fiilini inceleyelim:

"Ağlar çekiliyor dalyanlarda"=" Ağlar (işçiler tarafından/işçilerce) çekiliyor dalyanlarda" örneğinde çekil- fiili pasiflik işlevindedir.

"Kamu görevlileri (tarafından?) görevlerinden çekilmedikçe" anlamsız bir yapı olduğu için bu cümlede çekil- eylemi dönüşlülük işlevindedir.

Dikil- fiilini inceleyelim:

"Buraya anıt dikilecek"=" Buraya (yetkililer tarafından/yetkililerce) anıt dikilecek" dikil- fiili burada pasiflik işlevindedir.

"Karşıma dikilmez mi?"="Karşıma (tarafından?) dikilmez mi?" cümlesinde ise dikil- fiili dönüşlülük işlevindedir.

6.7. Aynı Fiil Köküne Hem -(I)n-, Hem de -(I)l- Ekinin Getirilebilmesi

Dönüştü fiillerde aktiflik, edilgen fiillerde ise pasiflik (bazılarında öznesizlik) söz konusudur. Dönüşlülük ve edilgenlik aktiflik/pasiflik bakımından birbirine karşıtlık teşkil ederler. -in- ve -il- eklerinin birbiriyle çarpıştığı ve -in-'in tercih edildiği de görülmüştür. Bazen -il- ve -in- aynı fiil köküne (1 ünsüzü ile ve herhangi bir ünlüyle bitmeyen) mutavaat değeriyle gelmekle beraber, mana farkı yapmaktadır. Meselâ: çekil- (1. mutavaat "Bir işten çekilmek", 2. passif "Piyango çekildi") ile çekin- (mutavaat "Birisinden çekinmek").⁶³

Standart Türkçede sonu l ünsüzü ile ve herhangi bir ünlüyle bitmeyen tek heceli bazı eylemlere hem -(I)n- hem de -(I)l- ekleri getirilebilmektedir. -(I)n- eki getirilen bütün örnekler dönüşlülük bildirmektedir.

Dizin 8. Aynı Fiil Köküne Hem -(I)n-, Hem de -(I)l- Ekinin Getirildiği Örnekler

1. Açıl-/açın-	10. Kesil/kesin-
2. Çarpıl-/çarpın-	11. Kırıl-/kırın-
3. Çevril-/çevrin-	12. Sarıl-/sarın-
4. Çözül-/çözün-	13. Sıkıl-/sıkın-

⁶² Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay., Ankara Üniv. Basım Evi (Gözden geçirilmiş 4. bs.), Ankara 1979, s. 337.

⁶³ *Türk Ansiklopedisi*, Bina maddesi, c. VI, s. 401.

5. Dökül-/dökün-	14. Takıl-/takın-
6. Eğil-/eğın-	15. Tıkıl-/tıkın-
7. Geril-/gerin-	16. Tutul-/tutun-
8. Kaçıl-/kaçın-	17. Vurul-/vurun-
9. Kasıl-/kasın-	

6.8. Çifte pasiflik (Ek yığılması)

-(I)n- ekinden önce diğer fiilden fiil yapma eklerinden birisi getirilmez.⁶⁴ -(I)n- çatı şekli eğer birden çok çatı eki aynı fiilde sıralanacaksa sadece ilk çatı eki olabilir. Bu yüzden sonda -(I)n- çatısına rastlanmaz.⁶⁵ Bu karışıklığı gidermek isteği ile dir ki -n- ile yapılan pasif ve meçhul fiillerin pasif ve meçhul olduğunu iyice belirtmek için bir de -l- getirilerek onlar ikinci defa pasif ve meçhul yapıldılar: den-il-, başlan-ıl-, yen-il-aran-ıl-, söylen-il-⁶⁶

Dilin iç mekaniği -(I)n- eki alan ve dönüşlülük anlamı sezilen bazı fiilleri, ikinci defa -(I)l- eki getirmek suretiyle öznesizleştirir (meçhulleştirir).

1. Aran-/aran-ıl-	5. Saklan-/saklan-ıl-
2. Katlan-/katlan-ıl-	6. Toplan-/toplan-ıl-
3. Söylen-/söylen-il-	7. Yüklen-/yüklen-il-
4. Gizlen-/gizlen-il-	

Dizin 9. İKİLİ ÇATI İLE İLGİLİ DİĞER DİZİNLER

Aksan: süslen-

Banguoğlu: dikin-

Demiray: boyan-, süslen-, yıkan-⁶⁷

Ediskun: taran-

Ergin: aran-, delin-, sıkıl-, silin-, söylen-, süslen-, üzül-, yalan-

Gencan: atıl-, dikil-, katıl-, süslen-, yıkan-

Hatiboğlu: avlan-, kapıl-, sanıl-, sıkıl-, tavlın-, toplan-, tutul-, yakalan-, yazıl-

Hengirmen: açıl-, atıl-, yıkan-

Lewis: aran-, görün-, söylen-, taşın-, yıkan-⁶⁸

Koç: alın-, açıl-, avlan-, bulun-, kesil-, söylen-, tutul-, vurul-

⁶⁴ Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1972, s. 192.

⁶⁵ Gürer Gülsevin, *Çatı Ekleri Üzerine Kullanılabilen Ekler*, (Bu durumun istisnaları da vardır. Edilgen-meçhul çatı eki -il- üzerinde -(I)n- ekinin Eski Anadolu Türkçesinde kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Yığın- (yığ-ıl-ın-), Eski Uygur Türkçesi döneminde soklun- (sok-ul-un-), Yakut Türkçesinde ket-il-in "Giyilmek, giydirilmek") s. 204

⁶⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1972, s. 192.

⁶⁷ Kemal Demiray, *Temel Dilbilgisi*, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 1991.

⁶⁸ G.L. Lewis, *Turkish Grammar*, Oxford at the Clarendon Press, 1967.

Korkmaz: alın-, atıl-, bulun-, kapıl-, sıkıl-, silin-, tutul-, yıkıl-

Lübimov: asıl-, atıl-, yıkan-

Topaloğlu: alın-, atıl-, sıkıl-, tutulmak

Yücel: alın-, aran-, bulan-, beslen-, boyan-, görün-, kapan-, korun-, ıslan-, silin-, kurulan-, söylen-, süslen-, taran-, taşın-, yıkan-, temizlen-, yalan-, açıl-, bozul-, büzül-, çekil-, katıl-, sarıl-, sıkıl-, sokul-, süzül-, takıl-, tutul-, vurul-, yoğrul-

Zülfikar: alın-, aran-, bulun-, kapan-, söylen-, süslen-,uzan-, taran-, taşın-, yıkan-

Sonuç

1. Çatı kavramı sadece ve sadece fiiller için- geçerlidir.
2. Bir fiilin hem edilgenlik, hem de dönüşlülük işleviyle kullanılabilmesi fonetik bir mecburiyetten kaynaklanmaktadır. Bu günkü Türkiye Türkçesinde -(I)l- eki bir ünlü ile veya l ünsüzü ile biten fiil kök ve tabanlarına getirilememektedir. Bu durumdaki fiiller edilgenlik ifade etmek için -(I)n- ekini almaktadır. Türkiye Türkçesinde Zaman kaymalarının⁶⁹, anlam kaymalarının⁷⁰ var olduğu bilinmektedir. İkili çatı konusunda da aynı şeyin düşünülebileceği kanaatindeyiz. Yani, -(I)l- ekinin dönüşlülük işlevinde kullanılabilmesi; -(I)n- ekinin de edilgenlik işlevinde kullanılabilmesi, yani -(I)n- ve -(I)l- eklerinin fonksiyon değiştirmesi bizce çatı kayması (Çatı aktarımı) olarak değerlendirilebilir. Biz bu durum için "ÇATI KAYMASI" ("ÇATI AKTARIMI") terimini öneriyoruz.
3. TDK'nın çıkardığı *Türkçe Sözlük*'ten (1998 baskısı) yaptığımız taramalar sonucunda şu verileri elde ettik:

-(I)l-: 42 fiil

-(I)n-: 21 fiil

+IA-n-/-AlA-n-/(U)kIA-n-: 37 fiil olmak üzere toplam 100 fiilin ikili çatı özelliği gösterdiğini tespit ettik.

Oysa diğer kaynaklarda Aksan: 1 adet, Banguoğlu: 1 adet, Demiray: 3 adet, Ediskun: 1 adet, Ergin: 8 adet, Gencan: 5 adet, Hatiboğlu: 9 adet, Hengirmen: 3 adet, Lewis: 5 adet, Koç: 8 adet, Korkmaz: 8 adet, Lübimov: 3 adet, Topaloğlu: 4 adet, Yücel: 31 adet, Zülfikar: 10 adet ikili çatı örneği fiil tespit edilmiştir.

4. -(I)l- eki alan fiillerin %100'ü temel anlamları itibarıyla edilgenlik ifade etmektedir. -(I)n- eki getirilen fiillerinse sadece 13'ü temel anlam itibarıyla

⁶⁹ Ertuğrul Yaman, "Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları ve Fonksiyon Değişmeleri", *Tömer Dil Dergisi*, Sayı: 18, Ankara 1994, (zaman kayması: " Herhangi bir zaman ekinin kendi asli görevi dışında bir başka zamanı ifade etmesi demektir" s. 43.

⁷⁰ Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken yay., İstanbul 1989, anlam kayması: " Bir kelimenin daha önce anlattığı kavramdan ayrı, yeni bir kavramı ifade eder duruma gelmesi."

dönüştülük bildirmektedir. Geriye kalan 87 fiil ise temel anlamı itibarıyla edilgenlik bildirmektedir. Yani -(I)n- eki getirilen bir fiil temel anlamı itibarıyla %87 ihtimalle edilgenlik, %13 ihtimalle dönüştülük bildirecektir. Sadece 13 fiil temel anlamı itibarıyla dönüştülük özelliği göstermektedir

5. Edilgenlik işleviyle kullanılan fiillerin %97'si pasiflik, %3'ü meçhullük (öznesizlik) ifade etmektedir.
6. Bize göre dönüştülük ifade eden fiiller 2'yi ayrılmaktadır:
 1. Asıl dönüştülü fiiller: 35 fiil
 - b- Doğrudan (Direct) dönüştülü fiiller: 30 fiil
 - c- Dolaylı (İndirect) dönüştülü fiiller: 5 fiil
 2. Dönüştülük eğilimi gösteren fiiller
 - a- Mecazlaşarak dönüştülük eğilimi gösteren fiiller: 21 fiil
 - b- Durum tamlayıcısı olarak Dönüştülük eğilimi gösteren fiiller: 28 fiil
 - c- Geçer dilden aşağı seviyedeki dil tabakalarında kullanılması sonucu Dönüştülük eğilimi gösteren fiiller: 7 fiil
7. İkili çatı özelliği gösteren bir fiil, mecazî anlam özelliği kazanmışsa %100 dönüştüdür.
8. Durum tamlayıcısı alan 28 fiil dönüştülük eğilimi göstermektedir. Durum tamlayıcısı olarak edilgenlik özelliği gösteren fiillerin adedi ise 5'tir. Yani toplam 33 fiil durum tamlayıcısı olarak dönüştülük veya edilgenlik bildirmektedir. Şu hâlde durum tamlayıcısı almış olan bir fiilin dönüştülü olma ihtimali %84, edilgen olma ihtimali ise %16'dır.
9. Bir fiil eğer geçer dilden aşağı seviyedeki bir dil tabakasındaki anlamıyla kullanılıyorsa bu fiil %100 dönüştülük bildirecektir.
10. Bir eyleme (ş(I)l- ve ş(I)n- eki almadan önceki haliyle), söz diziminde "Kim, kimi, kime" soruları sorulduğunda; kendi zamirinin çekimli şekilleri olan "Kendi, kendisi, kendini, kendisini, kendine, kendisine" şeklinde bir cevap alınabiliyorsa o fiil dönüştülük ifade eder. (Bu kural sadece asıl dönüştülü fiiller için geçerlidir)
11. Edilgen eylemin gerçek öznesi (tümcenin öznesi olarak değil) olarak cümleye giren "Tarafından" ifadesi ve "+CA" eki, eğer eylemle birlikte anlam bakımından bir bütünlük oluşturuyorsa; bu eylem edilgen çatıdadır.

KAYNAKLAR

- Adalı, Oya (1979), *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Ankara: TDK yay.
- Akalın, Şükrü Halûk (1999), "+IA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I*, Ankara: TDK yay.
- Aksan, Doğan (1978), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana çizgileriyle)*, Ankara Üniv., DTCF yay., no: 217, 2. Basım, Erol Ofset Mat.
- _____, (Yönetiminde) (1983), *Sözcük Türleri*, Ankaar:TDK yay.
- _____, (1998), *Her Yönüyle Dil*, Ankaar: TDK yay. (c. I, c. II, c. III)
- Banguoğlu, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK yay., 3. basılış.
- Bilgegil, M. Kaya (1982), *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergâh yay., 2. baskı.
- Bozkurt, Fuat (1997), *Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Cem yay.
- Demircan, Ömer (1983), "Türkçede Çatılımla Edilim", Ankara: VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri.
- Demiray, Kemal (1991), *Temel Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitap Evi.
- _____, (1994), *Temel Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılâp Kitap Evi, 3. baskı.
- Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Maarif Vekaleti yay.
- Dilâçar, A. (1989), "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *TDAY Belleten*, 1971, Ankara, 1989, s. 83-145.
- Ediskun, Haydar (1998), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Emre, A. Cevat (1945), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: TDK yay.
- Ercilasun, Ahmet B. (1984), *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Ankara: Gazi Üniv. Yay.
- Ergin, Muharrem (1972), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul.
- Gencan, T. Nejat, Dilbilgisi (1979), Ankara: TDK yay., Ankara Üniv. Basımevi (Gözden geçirilmiş 4. bs.).
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1984), *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*, İstanbul: Cönk yay.
- Hatiboğlu, Vecihe (1969), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK yay.
- Hengirmen, Mehmet (1998), *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Ankara: Engin yay. (I. bs.)
- _____, (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin yay, I. bs.
- Karaman, Tahir (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara: TDK yay.
- Koç, Nurettin (1992), *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitap Evi.
- _____, (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitap Evi.

- Kononov, A. N. (1956), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskova-Leningrad.
- Korkmaz, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: TDK yay.
- Levis, G. L. (1967), *Turkish Grammar*, Oxford at the Clarendon Press.
- Lübimov, Konstantin (Aralık 1963), *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Ekler*, *Türk Dili*, Sayı 147.
- Milli Eğitim Bakanlığı yay. (2000), *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Sevortyan, E.V. (1957), *Türk Dillerinde Fiillerin Geçişli (Transitiv) Geçişsiz (İntransitif) Olmalarına Dair*, *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara: TDK yay.
- Sultanov, Vügar (1997), *Türkçede Pasif Yapıların Tipleri*, Ankara: *VIII. Uluslar Arası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, (c. I, c. II)
- Topaloğlu, Ahmet (1989), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken yay.
- Tuna, O. Nedim (1986), *Türkçede Transitive-Causative "Geçişli-Ettirgen Fiiller, Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü*, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 24-25.
- Türk Ansiklopedisi, "Aspekt" maddesi, c. III
_____, "Bina" maddesi, c. VI
- Vardar, Berke (Yönetiminde), *Dilbilimi ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1980
- Yaman, Ertuğrul (1994), *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları ve Fonksiyon Değişimleri*, *Tömer Dil Dergisi*, Sayı: 18.
- Yücel, Bilal (1999), *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları*, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II*, Ankara: TDK yay.
- Zülfikar, Hamza (1980), *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Ankara Üniv. Türkçe Kursu yay., 3. bS, Ankara Üniv. Basım Evi.

ÖRNEKLİ GENEL DİZİN

-(I)I- Edilgenlik Eki

Açıl: (nsz)

edilgen 1. Açmak işi yapılmak veya açmak işine konu olmak.

"Yeni bir yol açıldı.", "Dükkân açıldı.", "Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz." (Anayasa)

Dönüslü 12. (-e) Sırrımı, üzüntüsünü, sorunlarını birine söylemek.

"Hiç kimseye açılmayarak yaşadığım bu altı ay beni bitirdi." (P. Safa)

açılıp saçılmak: 1. (kadın için) Çok açık saçık giyinmeye başlanmak.

2. (kadın için) Eskisine göre ölçsüz davranışlarda bulunmaya başlamak.

Asıl- (-e nsz)

edilgen 1. Asmak işi yapılmak veya asmak işine konu olmak "Çamaşırlar asıldı" 6. Boynuna ip geçirip sallandırarak öldürülmek, idam edilmek "Bir idamlık Ali vardı, asıldı/Kaydını düştüler mühür basıldı" N. Fazıl Kısakürek, "Ne yavuz ol asıl, ne yavaş ol basıl" (F.F. Tülbentçi, Atasözleri'nden)

Dönüslü 3. Tutup çekmek. "Çocuk annesinin eteğine asıldı." 4. Bir şey isterken karşısındakini tedirgin edecek derecede ileri gitmek üstelemek, ısrar etmek.

Atıl- (-e, -den, nsz)

edilgen 1. Atmak işine konu olmak. "Top atıldı.", "Pamuk atıldı."

"Tembel olanlar her yerden atılır."

dönüslü 2. (-e) Saldırmak, hücum etmek., "Düşmanın üzerine atıldı."

4. Ticarete atılmak, bir işe girişmek, başlamak.

"Bu gençlerden bir kısmı Anadolu içlerinde hatta Asya'da ne çetin sergüzeştlere atıldılar." (F. R. Atay)

Boğul- (nsz)

edilgen 1. Boğmak işine konu olmak, havasızlıktan ölmek.

"Denize düşmeden boğulacağız diye haykırıyordu." (Halikarnas Balıkcısı)

3. (-den) mec.: Bunalmak.

"Fransızca eserlerde bunların soğuk soğuk taklit edilmiş olanlarını okumaktan zevk alamam, boğuluyorum." (H. R. Gürpınar)

Bozul- (nsz)

edilgen 1. Bozmak işine konu olmak. "Makine bozuldu.", "İş bozuldu.", "Yuvalarınız bozuldu, yavrularınız dağıldı, yurdumuzda yas ve zincir var, avcı inlerinizi sardı." (H. E. Adıvar)

dönüslü 4. mec. Bir şeye kızmak, içerlemek.

"Karısının bu ikinci ihtarı ile biraz bozulan adam salıncaktan atladı." (O. C. Kaygılı)

Burul-

edilgen 1. Bükülmek, çevrilmek "Burulup kağıda sarılarak postalanan bu dergiye, millet vekilleri şu adı takmıştılar" (Y.Z. Ortaç, Bizim Yokuş, s. 164)

dönüslü 3. (-e) mec. Alınarak küskünlük göstermek.

Büzül- (nsz)

edilgen 1. Büzme işi yapılmak. "Torbanın ağzı büzüldü"*

* Bu örnek Kemal Demiray'ın *Temel Türkçe Sözlük*'ünden alınmıştır.

dönüşlü 2. mec. Korku, şaşkınlık, soğuk gibi etkenlerle bir kenara sinmek, bir kenara çekilmek, büzülüp oturmak (veya kalmak) bir kenarda çekingen bir tavırla oturmak.

"Ankara'ya kadar bir köşeye büzülüp kaldım.", (A.Gündüz) "Geniş hasırlı sofanın bir kenarına da biz büzülmüştük." (F. R. Atay)

Çarpıl- (nsz, -e)

edilgen 1. Çarpmak işine konu olmak.

2. Çarpık duruma gelmek. "Kapının kanadı çarpıldı.", "Ağzı, yüzü çarpıldı"

dönüşlü 3. mec. Alınıp gücenmek. "Tatlı tatlı konuşurken birdenbire çarpıldı", "Pervin benden yüz bulamayınca fena halde çarpıldı, bozuldu..." (R.N. Güntekin, Gökyüzü, s. 140)

Çekil- (nsz, -e, -den)

edilgen 1. Çekme işi yapılmak. "Ağlar çekiliyor dalyanlarda." (O. V. Kamık)

dönüşlü 2. Kendini geri veya bir yana çekmek.

"Aradan çekil." 3. Bir işten bir görevden kendi isteğiyle ayrılmak, istifa etmek.

"...kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler." (Anayasa)

Çevril (nsz, -e)

edilgen 1. Çevirmek işine konu olmak; döndürülmek " Hazana çevrilen bağların bu yaz/Gözümün önüne hicranı getir" (H.Suat Yalçın)

dönüşlü 2. Kendini çevirmek. "Nerde güzel görsen ona çevrilme/Bizim ilde cana kıyar beyler var. (Karacaoğlan)

Dikil- (nsz)

edilgen 1. Dikmek (I, II) işi yapılmak. "Buraya anıt dikilecek.", "Çocuklara giysi dikiliyor."

"Bahçeye ağaçlar dikildi."

Dönüşlü 2. Ayakta durmak. "Hissem ne ise, ben de isterim diye karşıma dikilmez mi?" (H. Taner)

Dizil- (-e)

edilgen 1. Dizi durumuna getirilmek, dizmek işi yapılmak. "İnciler ipliğe dizildi."

Dönüşlü 2. Sıraya girmek.

Dökül-(nsz, -e)

Edilgen 1. Dökmek işi yapılmak veya dökmek işine konu olmak "Buğday dökülmüş"

dönüşlü 2 (-e) Kır, sokak gibi yerlerde insanlar çokça birikmek.

"Bahar o sene erken gelmiş, herkes tarlalara dökülmüştü." (S. F. Abasıyanık), "Bayram günü halk sokaklara döküldü.", " Her zaman saat on bir buçuk dedi mi karı erkek kol kola sokağa dökülürlerdi" (P. Safa, Sözde Kızlar, s. 5)

Eğil- (nsz)

Edilgen 1. Belirli bir yönle açı oluşturacak bir durum almak, bir yöne doğru çarpılmak.

"Ağaç yaşken eğilir." Ata sözü , "Rüzgârdan telgraf direkleri eğildi."

Dönüslü 2. (İnsan) Bir işi yapmak için belini eğmek."Eğilip selâm verdi.", "Sanki yerden taş aldığımı, hayır eğildiğimi görmüş gibi tabana doğru kaçıyor." (S.F. Abasıyanık), "Tenis oynarken yüz çeşit çeviklikler içinde eğilir, kalkar, sıçrar, koşar." (R. H. Karay)

3. mec.Başkasının baskısını veya egemenliğini benimsemek, kabul etmek." Türk eğilmez."

4. (-e) mec. (Bir işi) Önemseyip ele almak. "Sorunlara eğilmek."

Ezil- (nsz)

Edilgen 1. Ezmek işine konu olmak. "Altın tas içinde kınam ezildi/Gümüş tarak ile zülfüm düzüldü." Türkü

Dönüslü ezilip büzülme: Güç bir duruma düşüp davranışlarıyla utandığını belli etmek.

"Etrafındakiler hanımefendiye karşı bir suç işlemiş gibi ezilip büzülüyorlar." (H. E. Adıvar)

ezile büzüle: Utangaçlıkla, sıkılganlıkla.

"Ezile büzüle sıska yavru bir köpek gibi duvara, kapının pervazına sürünerek dışarıv çıktı." (R. H. Karay)

Geril- (nsz, -e)

edilgen 1. Germek işi yapılmak, gergin duruma gelmek, belirli bir uzama ile çekilmek "Bizim kıtalardan biri düşman siperlerinin önüne gerilmiş tel örgülerinde konserve kutusu gördü" (F.R. Atay, Zeytinadağı, s. 171)

dönüslü 3. mec. Kasılmak, yayılmak "Koltuğunda şöyle bir gerilmiş, gülümseyerek yüzüme bakıyordu" (Y.Z. Ortaç, Bizim Yokuş, s. 61) 4. mec.(Sinir, ilişki ve davranış için) Kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek **Gerile gerile:** Kendini önemli göstererek, kabara kabara kasılarak.

Gömül- (nsz)

Edilgen 1. Gömmek işini yapmak veya gömmek işine konu olmak "Ağır ağır doğuyor tepeden geç kalan ay/Herkes uykuda...Yalnız biri gömüldü bugün./Onun gözüne uyku girmiyordu kolay kolay" (S. Gökdemir, A.K. Tecer, s. 54)

Dönüslü 2. Kendini gömmek.

"Yüzbaşı Ernest maroken koltuklardan birine gömüldü." (R, H. Karay)

Kaçıl-

Edilgen 1. Kaçmak işi yerine getirilmek "Bu hapishaneden kaçılmaz"

Dönüslü 2. (nsz) hlk. Çekilmek, savulmak.

"Kaçılın araba geliyor."

Kasıl (nsz)

Edilgen 1. Kasmak işini yapmak.

2. Büzülüp kasılmak, takallüs etmek.

Dönüslü 3. mec. Büyüklenmek, kurumlanmak, gururlanmak.

Katıl-(I) (nsz,-e)

Edilgen 1. Katmak işi yapılmak. "Süte su katılmış."

Dönüslü 2. Bir topluluğa girmek, iştirak etmek.

"Üç dört ev ötede boş arsada çocukların oyunlarına katıldım." (N. Cumalı)

"Çıkar yol Nahit'in de provalara katılması idi." (T. Buğra)

3. Ortak olmak, benimsemek.

"Düşüncenize ben de katılıyorum."

Kesil- (nsz)

Edilgen 1. Kesmek işi yapılmak.

"Muazzez cevap vermedi ve münakaşa kesildi." (P. Safa)

Dönüslü 2. Bitkin duruma gelmek, gücü, takati kalmamak.

"Yokuşu çukamadan kesildi." 12. argo Çok beğenmek, çok hoşlanmak.

Kırıl- (nsz)

edilgen 1. Kırmak işine konu olmak, bir veya birçok parçaya ayrılmak "Hamil Salih'in çayı dökülmüş, fincanı kırılmıştı" (S.F. Abasıyanık)

Dönüslü 6. (-e) Birine karşı kırgın duruma gelmek, gücenmek, incinmek "İnsanın gönlü incedir, o bir sırçaya benzer, ona çok dikkat et, kaba söz söyleme, kırılır" (Y.H. Hacib, *Kutadgu Bilig'den*)

Kıvrıl-

Edilgen 1. Eğrilip bükülmek

Dönüslü 4. (Dar bir yere) Büzülerek yatmak. "Bulduğum yerde kıvrılıp yatmanın bir kolayını arıyordum." (Y. K. Karaosmanoğlu), "Ayaklarımın ucuna kıvrılmış yatıyor" (A.H. Tanpınar, Abdullah Efendi'nin Rüyalari, s. 109)

5. Dönmek, sapmak. "Ben onu görmemişçesine gözlerimi ileriye dikerek, yan yola kıvrıldım." (H. Z. Uşaklıgil)

Koyul- (nsz)

edilgen 1. Koymak işine konu olmak

Dönüslü 3. (-e) Girişmek, başlamak, teşebbüs etmek.

"Avrupa kültürünün mektebine girdik, orada okumaya koyulduk yetmiş seneden beri de okuyoruz." (Y. K. Beyatlı)

"Söylenecek şey kalmayınca Rabia fırladı, dükkânı teftişe koyuldu." (H. E. Adıvar)

Kurul- (nsz)

Edilgen 1. Kurmak işine konu olmak veya kurmak işi yapılmak.

"Kurulmuştu benim adıma bir saray/Çevresini dolanmış gümüşten bir çay" (A. M. Dıranas)

Dönüslü 2. mec. Övünür biçimde davranışlarda bulunmak, kasılmak.

"Hepsi böyle birer yapma bebek gibi bir süsle, bir eda ile bir sıraya otomobilin içine kuruldular." (H.R. Gürpınar) 3. (-e) Rahatça oturmak, yerleşmek. "Koltuğa kuruldu.", Baş köşeye kuruldu."

Saçıl- (nsz)

Edilgen 1. Saçmak işi yapılmak 2. Dağılmak, yayılmak .

Dönüslü 3. Açılıp saçılmak **saçılıp dökülmek** 1. Gereğinden veya kaldırılabileceğinden çok harcamak. 2. mec. İçindekini söylemek.

Sarıl- (nsz)

Edilgen 1. Sarmak işi yapılmak "Gel gönül bu kadar düşme telaşa/Koşa koşa bir gün yorulacaksın/İstersen ağa ol istersen paşa/Yakasız gömleğe sarılacaksın" (Aşık Selmanî) 2. (-e) Bir şeyin üzerine bir veya birkaç kez dolanmak.

Dönüslü 3. (-e) Kollarını dolamak, kucaklamak."Hasan tiril tiril titriyor, anasına sarılıyordu." (S. F. Abasıyanık) 5. **mec.** Büyük bir istekle kendini vermek benimsemek. "İkinci sınıfa geçtikten sonra derslerine daha fazla sarılmıştır." (F. R. Atay)

5. Hemen yapmaya koyulmak, girişmek. "Hemen kaleme sarıldım."(M. Ş. Esendal)

Seril- (-e)

Edilgen 1. 1. Sermek işi yapılmak "...Bahçede bir ip üzerine serilmiş kuruyan çamaşırları görünüyordu." (M, Ş. Esendal)

Dönüslü 2. Uzanmak "Kanepenin birinden kalkıp öbürüne serildim", "Kum üstüne serilip derilerini yakan kadın, erkek ve çocukları seyrettim." (F. R. Atay)

serilip yatmak Rahat bir biçimde yatmak.

Sıkıl- (-e)

Edilgen 1. Sıkmak işi yapılmak. "Çamaşırlar sıkıldı." "Çorbaya limon sıkılır."

Dönüslü 2. (nsz., -den) Can sıkıntısı duymak. "Yalnız oturmaktan sıkıldım." 3. (nsz, -den) Utanıp çekinmek. "Sıkıldım da söylemedim." " Konuşmaya sıkılmış."

Sıyırıl- (nsz)

Edilgen 1. Sıyırmak işine konu olmak.

"Elim sıyırıldı." Kılıçlar sıyırıldı."

Dönüslü 2. (-den) Bir yerden veya bir durumdan çıkmak, kurtulmak.

"Etrafını saran kalabalıktan sıyırılıp yola düzülebilme için çok güçlük çekti." (Y. K.Karaosmanoğlu)

Sokul- (nsz)

Edilgen 1. Sokmak işine konu olmak.

Dönüslü 2. Girmek "Yorganın altına sokulmak" 3. Yanaşmak, yaklaşmak.

"Bazen da dayanamaz , yanına sokulur saçlarını okşardı." (T. Buğra), "Merdivende Meral yanıma sokuldu" (P. Safa. Yalnızız, s. 304)

Takıl- (nsz)

Edilgen 1. Takmak işi yapılmak. "Geline takılan iğne annesinin armağanıydı."

Dönüslü 3. Kızdırmak, üzme, şaşırtmak amacıyla şaka yollu konuşmak.

5.Oyalandı, eğleşmek. "Gülkokan, söylenerek, dükkânların önünde takılarak, şekerkiye uğrayıp çocuklara şeker alarak Samanpazarı'na çıkar." (M. Ş. Esendal) **takılıp kalmak** 1. Oyalandı.

Tartıl- (nsz)

edilgen 1. Tartmak işi yapılmak veya tartmak işine konu olmak "Ve üzerindeki âbidenin her/Taşı teraziyle tartılmış gibi" (A.N. Asya, Şiirler, s. 58)

dönüslü 2. Kendini tartmak.

Tıklı- (nsz)

Edilgen 1. Tıkmak işi yapılmak "Bütün vücudu sanki ziftten bir kılıf içine tıklılmış gibi idi" Y. Kadri Karaosmanoğlu

Dönüslü 2. Dar, sıkıntılı bir yerde bulunmak, sıkışmak; kendini tıkmak* "Mecliste almış kişi bir odaya tıklıdık" Y. Ziya Ortaç, "Erkenden yatağa tıklıdı"

Tutul- (nsz)

edilgen 1. Tutmak işi yapılmak veya tutmak işine konu olmak.

"Benim boynum tutuluyor, Konsolos beyin beli tutuluyor, Ragıp'ın oğlu, Bayram'ın kızına tutuluyor da asıl tutulması lâzım gelenler tutulmuyor" (B. Felek) "Bir yazıhane kiralanmış, aylıkla bir otomobil tutulmuştu." (E. E. Talu)

dönüslü 5. (-e) Birine tutkun olmak, sevmek. 6. (-e) Bir işe veya birine canı sıkılmak.

"Sen filozof geçinen ukalâ bir adama benzersin. Bak ben böyle şeylere fena tutulurum." (N. Cumalı)

Üzül- (nsz)

edilgen 1. Üzmek. (2. anlam: Bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak) işine konu olmak.

dönüslü 2. (-e) Üzüntü duymak, kaygılanmak.

"Bu apartmandan başka yere gideceksin diye üzülüyorum." (P. Safa), "Fakat üzülme, müsterih ol;/Kabirde böceklere ezberletirim güzelliğini" (C.S. Tarancı, Otuz Beş Yaş)

* Bu anlam Kemal Demiray'ın *Temel Türkçe Sözlük*'ünden alınmıştır.

Vurul- (nsz)

edilgen 1. Vurmak işine konu olmak. "Yatak odasının kapısı vuruluyordu." (M. C. Kuntay)

dönüslü 2. (-e) mec. Aşık olmak, gönül kaptırmak, sevdalanmak "Kim söylemiş beni/Süheylâ'ya vurulmuşum diye" (O. V. Kanık)

Yayıl- (nsz, -e)

edilgen 1. Yaymak işine konu olmak veya yaymak işi yapılmak.

dönüslü 6. mec. Ayrıntıya girmek, açılmak. "Türlü yönlerden ele alınabilecek olan bu konuda şimdilik pek yayılmak istemiyorum." (O. V. Kanık) 8. Rahat bir biçimde sere serpe oturmak "Hepsi atlarından inip, küçük bir derenin kenarına yayılacaktı" (Y.K. Karaosmanoğlu) 7. (Sürü için) Otlamak "Ovanda yayılır koyunla kuzu/Yerin çiçeğisen göğün yıldızı" (Ercişli Emrah).

Yıgıl- (nsz)

Edilgen 1. Yıgmak işine konu olmak veya yıgmak işi yapılmak.

Dönüslü 2. Çok sayıda birikmek, toplanmak.

"Bütün köşk kapının önüne yığıldı." (A. Gündüz) 3. Düşmek, yıkılmak, kendini tutamayıp çökmek."Boğazını yırtan hıçkırıklarla paşanın ayaklarına yığıldı." (H. E. Adıvar)

"Oracıkta kelimesiz bir anlaşmayla ana oğul birbirimizin kolları arasına yığıldık." (Y. Z. Ortaç) **yıgılıp kalmak:** 1. Birikmek 2. Düşmek, yıkılmak.

Yıkıl- (nsz)

edilgen 1. Yıkmak işi yapılmak veya yıkmak işine konu olmak "Sultanahmet Camii'nin yapılması için bir vezir sarayı yıkılır" (A.H. Tanpınar, Beş Şehir, s. 247)

dönüslü 3. Devrilmek, yığılmak "...yüzükoyun yıkılıp kalmış bir kadın, kaçışan hizmetçiler.." (Y. K. Karaosmanoğlu) 4. **mec.** (İstenmeyen biri için) Çekilip gitmek, defolmak "Yıkıl git diyorsun kolay mı gitmek/Sen beni getirdin gel deyi deyi " (Karacaoğlan) **Yıkıla yıkıla** Düşecek gibi olarak , yalpalayarak. "Yıkıla yıkıla yürüyor." 5. **mec.** Yok olmak, mahvolmak.

Yoğrul- (nsz)

Edilgen 1. Yoğurmak işi yapılmak veya yoğurmak işine konu olmak "Hamur yoğruldu", "Antakya'nın taşı, toprağı efsane ve tarih ile yoğrulmuş, havası ve suyu sır ve sihir ile karışmıştır" R. Halit Karay

Dönüslü 3. **mec.** Bazı konularla sürekli uğraşma sonucu tecrübe sahibi olmak "Bu problemler içinde yoğruldu"

Yumul- (nsz)

edilgen 1. Kapanmak, örtülmek.

dönüslü 2. (-e) Kendini bir işe istekli vermek, girişmek, saldırmak, atılmak. "Baktın iş, bir yana sıvış, baktın aş, yumul düş." Atasözü

-(I)n-**Alın- (nsz, -e)**

edilgen 1. Almak işi yapılmak. "Mahalle mektebine alınmış, rüştiyeye verilmiş." (H. R. Gürpınar)

dönüslü 2. (-e, -den) mec. Bir sözün davranışın kendisine karşı olduğunu sanarak incinmek, kırılmak veya öfkelenmek "O vakte kadar buna pek ehemmiyet veremeyen Şinasi ilk defa olarak alındı" (P. Safa, Fatih-Harbiye, s. 8)

Aran-

edilgen 1. Aramak işine konu olmak "Ev arandı"

2. İsteklisi bulunmak "Çok aranan bir kitap." 3. Eksikliği duyulmak. "Bugünlerde soda aranıyor."

dönüslü 4. Kendi üstünü aramak veya ortalıkta kendi kendine bir şeyler aramak. 6. (nsz) Olumsuz, kötü davranışlarda bulunarak cezayı gerektirmek. "Sen aranıyor-sun âdeta."

beslen- dön. 1. Kendini beslemek. 2. Beslemek işine konu olmak

Bezen-

Edilgen 1. Bezemek işine konu olmak, süslenmek.

"Yüzlerce sene vakıflarla bezenecek olan İstanbul'da fetihten sonra millî mimariye yeni bir merhale girmişti." (Y. K. Beyatlı)

dönüslü 2. Kendisini süslemek

Boyan- (nsz, -e)

edilgen 1. Boyamak işi yapılmak.

"Yeni boyanıp temizlenmiş bir ev gibi havası ferahlık veriyordu." (R. H. Karay)

dönüslü 2. (nsz) Kendi kendini boyamak, yüzüne boya sürmek, makyaj yapmak.

"Sevgilisi ölmüştü, ağlamıştı omzunda/Karalar giymişti sesi kısı/ Ben boyanmam demişti bir daha." (M. C. Anday), "İki hanım yaşları geçince olmasına bakmayarak sürmüşler, boyanmışlar, omuzlarına tilkilerini almışlar, kurulmuşlar." (M. Ş. Esendal)

Bulun- (nsz)

Edilgen 1. Bulmak işine konu olmak "Yerde para bulundu."

Dönüslü 3. (Bir yerde) Olmak. "Allah'tan orada bulunmadınız, yoksa mutlaka sizi öldürecekti." (Ö. Seyfettin)

"İçinde bulunduğumuz tarihte Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu." (Atatürk)

Dinlen- (nsz)

Dönüslü 1. Güç kazanmak için çalışmaya ara vermek, yorgunluğunu gidermek, istirahat etmek. "Pervin biraz dinlendikten sonra ayağa kalktı." (P. Safa), "Şuraya biraz oturalım da dinlenelim."

Edilgen 2. Önemsenmek, öğüdü yerine getirilmek", "Sözüm dinlendi."

Döşen-

Edilgen 1. Döşemek işi yapılmak; eşya ile donanmak, tefriş olunmak "Yere yumuşak, kadifemsi bir kırmızı halı döşenmişti..." (Y.K. Karaosmanoğlu, Kiralık Konak, s. 166)

Dönüslü 2. (-e) tkz. Birine kızarak kötü ve küçük düşürücü sözler söylemek 3. (nsz) tkz. Uzun uzadıya ve yererek yazmak "Başyazar bu olay üzerine gene döşenmiş"

Kapan- (nsz)

Edilgen Kapalı duruma gelmek "Dolap kapandı", "Son basamağı aştığım zaman, babanın kapısı hızla kapandı" (Y. Ziya Ortaç)

Dönüslü 2. (-e) Dışarı ile ilişkisini kesmek "Kaleye kapanmak", "Rahatça çalışmak istediğim zaman buraya kapanırım..." Y. Kadri Karaosmanoğlu 5. Yüzü, gövdesi bir yere gelecek biçimde eğilmek "Birden masanın üstünde kitapların üzerine kapanarak bir çocuk taşkınlığıyla ağlamağa başladı" (H. Ziya Uşaklıgil)

Kazın-

Dönüslü 1. Kendi kendini kazımak 3. Derisini kazır gibi kaşımak 4. Derisini yüzercesine tıraş olmak

Edilgen 2. Kazımak işi yapılmak

Korun- (nsz)

Dönüslü 1. Kendini korumak, sığınmak, sakınmak

Edilgen 2. Korumak işine konu olmak "Köylü ile çiftçi sınıfının hakları hep korunur"

Sıvan- (II) (-e)

Edilgen 1. Sıvamak (II= Kol veya paça için yukarıya çekip toplamak veya kıvrımak) İş yapılmak

Dönüslü mec. Bir işe girişmek

Silin- (nsz)

Edilgen 1. Silmek işine konu olmak "Çam kokulu tahtalar gıcır gıcır silinmiş" (N.F. Kısakürek)

Dönüslü 2. Kendini silmek "Havluyla iyice silindi"

Söylen- (nsz)

Edilgen 1. Söylemek işi yapılmak "Suçluların ikisini de sağ bırakmayacağı söylenmekteydi." (H. Rahmi Gürpınar)

Dönüslü 2. Çıkışmak, azarlamak, eleştirmek, sızlanmak "Böyle bir kere söylenmeye başladı mı kolay kolay susmazdı artık" N. Cumalı, "Benim kırdığımı anlayınca bana söylenmeye başladı" (M. Şevket Esendal)

Sürün- (nsz)

dönüslü 1. Karnı üzerinde sürünerek ilerlemek "Karnımız üstünde sürünerek Nil'e, sonra öteki sahile geçtik" R. Halit Karay 2. (-i) Kendi üzerine sürmek "Bir şişe kolonyayı süründüm" 3. (-e) Bir şeye değerek geçmek, geçerken doğmak "Duvara sürünmek", "Boyaya sürünmek" 5. (nsz) **mec.** Yoksul ve perişan yaşamak

edilgen 4. (nsz) Sürümek işine konu olmak "Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün" Enderunlu Vasıf

Taran- (nsz)

Edilgen 1. Taramak işi yapılmak "Yünler yıkandıktan sonra tarandı."

Dönüslü 2. Kendi başını taramak "Bugün bu tarağımla taranmışım" (S.F. Abasıyanık)

Taşın- (nsz)

Edilgen Taşımak işi yapılmak "Eşyalar taşındı."

Dönüslü 2. (-den) Başka bir yere gitmek, göçmek "Onlar Ankara'ya taşındı" 3. (-e) Bir yere sık sık gitmek " Bir ay mahkemeye taşındı", "Sabah akşam annesine taşınır."

Tıkan- (nsz)

Edilgen 1. Tıkamak işine konu olmak "Lavabo tıkanı."

Dönüslü 2. İştahı kalmayıp yemek yiyememek 3. Soluk alamamak, soluğu kesilmek.

Yalan- (nsz)

Dönüslü 1. Kendini yalamak "Kedi yalanıyor."

Edilgen 2. Yalamak işi yapılmak veya yalamak işine konu olmak "Tabak hiç yalanır mı?", "Bu şeker yalanmış."

Yıkan- (nsz)

Edilgen 1. Yıkamak işi yapılmak veya yıkamak işine konu olmak "Çamaşır yıkandı."

Dönüslü 2. Kendi vücudunu yıkamak, banyo yapmak "Biraz sabunla yıkanır, hammandan çıkıveririm." (H. R. Gürpınar, Şıpsevdi, s. 55)

Yolun- (nsz)

Edilgen 1. Yolmak işi yapılmak, çekilip koparılmak "Kaşları tıraş edilmiş, yahut yolunmuş, yerine hilal kaşlar kalemle çekilmiş." (M. Şevket Esendal)

Dönüslü 2. **mec.** Çok kederlenerek çırpınmak.

+lA-n-/-AlA-n-/(I)klA-n-**Aralan- (-den)**

Edilgen 1. Biraz açılmak, aralık olmak " O esnada kapı bir iki kere hafif hafif vurulduktan sonra aralanmış, ev sahibi Reşit Bey'in başı içeri uzanmıştı" (R.N. Güntekin, Değirmen, s. 105)

Dönüslü 2. Gitmek, uzaklaşmak, yanından ayrılmak.

Avlan- (nsz)

Edilgen 1. Avlamak işine konu olmak "Ava giden avlanır."

Dönüslü 2. Ava gitmek, ava çıkmak, av için dolaşmak "Ben her yıl ormanda avlanırım."

Bağlan- (nsz, -e)

Edilgen 1. Bağlamak işine konu olmak "Denkler bağlandı"

Dönüslü 2. Sevmek, içten bağlı olmak "Ona bağlandığım kadar/Hiçbirine bağlanmadım/Sade kadın değil, insan" O. Veli Kanık, "O, işine bağlandı."

Çivilen- (nsz)

Edilgen 1. Çivi ile tutturulmak, mihlanmak

Dönüslü 2. mec. Bir yerde hareketsiz kalmak

Eşelen- (nsz)

Edilgen 1. Eşelemek işi yapılmak

Dönüslü 2. Bulunduğu yeri kendi kendine eşelemek

Gizlen- (-e)

Dönüslü 1. Kendi kendini gizlemek, saklanmak "Çalıların arkasına gizlendi"

Edilgen 2. (-den) Gizlenilmek, gizli tutulmak "Bu iş ondan gizlendi"

Hazırlan- (nsz)

Dönüslü 1. Hazır olmak, kendini hazırlamak "Bir bayram günü bütün köy halkı, o ikinci yapılacak deve güreşini seyretmeye hazırlanıyordu" A. İlhan

Edilgen 2. Hazır duruma getirilmek "Şimdi adanın lüks otellerinde akşam yemeği hazırlanıyordu" Halikarnas Balıkcısı

Katlan- (nsz)

Edilgen 1. Katlamak işi yapılmak "Bu kumaş iyi katlanmış"

Dönüslü 2. (-e) mec. Hoş olmayan bir duruma, güç şartlara dayanmak, tahammül etmek "Hep bu hezeyanlara annenin hatırı için katlanıyorum" H. Rahmi, "Asım beyin kardeşiyle aramızda en basit bir dostluğa bile katlanması ihtimali var mı?" H. Edip Adıvar

Keselen- (nsz)

Edilgen 1. Keselemek işi yapılmak

Dönüslü 2. Kendini keselemek

Kınalan- (nsz)

Edilgen 1. Kına konulmak, kına yakılmak "Kınalanmış gibi dağlar, dereler/Ne güzel güz, ne güzel eylül olur" (A. N. Asya, Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor, s. 137)

Dönüslü 2. (-i) Kına ile boyanmak.

Kurulan- (nsz)

Edilgen 1. Kurulamak işi yapılmak veya kurulamak işine konu olmak "Tabaklar kurulandı"

Dönüslü 2. Kendini kurulamak "Kurulanmadan giyindi", "Bir sürü memurun öteye beriye girip çıktıkları, mendilleriyle kurulandıkları görülüyor" (R. Halit)

Mıhlın- (nsz)

Edilgen 1. Mıhlamak işine olmak veya mıhlamak işi yapılmak, çivilenmek.

Dönüslü 2. **mec.** Olduğu yerde kalıp bir yere kıpırdayamaz olmak "Peşinden koşmak istedi. Fakat vücudu sallandı ve bir adım atamadı, mıhlandı" (P. Safa)

Otlan- (nsz)

Dönüslü 1. (Hayvan) Otlamak.

Edilgen 2. (Otlak) Hayvanlar tarafından yenilmek

Ovalan- (nsz)

Edilgen 1. Ovalamak işine konu olmak.

Dönüslü 2. Kendi kendini ovmak.

Oyalan- (nsz)

Edilgen 1. Oyalamak işine konu olmak.

Dönüslü 2. Kendi kendini oyalamak "Sonra ayın yıkandığı/Suya baktım oyalandım" (E.B. Koryürek, Miras, s. 28)

Oyulgalan- (nsz) hlk.

Edilgen 1. Kumaş gelişigüzel dikilmek.

Dönüslü 2. Birikmek, sıralanmak "Ellerinde çakal eriği sepetleri, boyalı şerbet ve gazoz şişeleriyle kalabalığın içinde oyulgalanan satıcılar..." (R. Nuri Güntekin)

Paralan- (II) (nsz)

Edilgen 1. Parça parça olmak.

Dönüslü 2. **mec.** Sıkıntı ve üzüntü içinde, olmayacak bir işle uğraşmak, didinmek "Bir ev sahibi olabilmek için ömür boyu paralandı" 3. **mec.** Bir işte çok çaba ve özen göstermek "Misafirlerini memnun etmek için paralanır"

Parçalan- (nsz)

Edilgen 1. Parçalanmak işine konu olmak, parçalara ayrılmak "Dua, dua, eller karıncalanmış/Yıldızlar avuçta, gök parçalanmış" (N.F. Kısakürek)

Dönüslü 2. **mec.** Başkasını mutlu etmek için elden gelen her şeyi yapmak, didinmek "Evine gittik mi, ağırlayacağım diye parçalanır!"

Saklan- (nsz)

Dönüslü 1. Kendini saklamak "O, âdeta kaçıp saklanacak bir yer arıyormuş gibi sıkıntıda'ydı" (Y. Kadri Karaosmanoğlu)

Edilgen 2. (-den) Saklamak işi yapılmak. "Şaraplar mahzende saklanır."

Sallan- (nsz)

Edilgen 1. Bağlı bulunduğu yerde gevşek duruma gelip yerinden oynamak, kımıldamak "Dişi sallanıyor", "Masanın ayakları sallanıyor."

Dönüslü 3. Salıncak, hamak vb. de kendini sallamak **sallana sallana**

Sıralan- (nsz)

Dönüslü 1. Sıra oluşturacak biçimde yer almak "Öğrenciler okulun bahçesinde sıralandı"

Edilgen 2. Sıraya düzene konulmak.

Sulan- (nsz)

Edilgen 3. Sulamak işi yapılmak "Tarla sulandı."

Dönüslü 5. (-e) **argo** İmrendiğini açığa vurmak "Bizim çiçeklere sulandı" 6. **argo** Birine karşı duyulan cinsel isteği kendisine sezdirmek, yeşillenmek (II).

Sürüklen- (nsz)

Edilgen 1. Sürüklemek işi yapılmak veya sürüklemek işine konu olmak "Kerkük'te kurşunlar ansızın bizi vurur/Sürüklenir sokaklarda başsız cesetlerimiz." (Y.B. Bakiler)

Dönüslü 2. Kendi kendini sürüklemek.

Süslen- (nsz)

Dönüslü 1. Kendini süslemek "O gün yıl başı olduğu için pek süslenmişti." (S. Faik Abasıyanık)

Edilgen 2. Süslemek işine konu olmak "Her türlü çiçekle kırlar süslenmiş/Yeşil yaprak giyer dumanlı dağlar" Aşık Veysel.

Şartlan- (nsz)

Edilgen 1. (Dini bakımdan) Şartlamak işi yapılmak.

Dönüslü 2. Önceden belirlenmiş şartlara göre uyarlanmak, koşullanmak.

Tellen- (I)

Dönüslü 1. Tel takınmak " Gelin tellendi."

Edilgen 2. Telle çevrilmek " Bahçe tellendi."

Temizlen- (nsz) *

Edilgen 1. Temizlemek işine konu olmak "Bu sırada evimiz okunmuş sularla baştan aşağı temizlenir" (A.H. Fanpınar, Abdullah Efendi'nin Rüyalari, s. 119).

Dönüslü 2. Kendini temizlemek "Yıkayıp temizlendi."

Terslen- (nsz)

Edilgen 1. Terslemek işine konu olmak.

Dönüslü 2. Aksilik etmek, terslik göstermek.

Toparlan- (nsz)

Edilgen 1. Toparlamak işine konu olmak veya toparlama işi yapılmak.

Dönüslü 4. Bir işi, bir hareketi yapmaya hazır duruma gelmek "Can havliyle silkinip toparlanarak ve bütün bağlarından sıyrılarak birdenbire ayağa kalkıvermiş1" (Y. Kadri Karaosmanoğlu)

Toplan- (nsz)

Edilgen 1. Toplamak işine konu olmak "Ağaçtaki meyveler toplandı."

Dönüslü 2. Toplantı yapmak 3. Kendine çekidüzen vermek.

Yağlan- (nsz)

Edilgen 1. Yağlamak işi yapılmak, yağ sürülmek, yağ konulmak "Yaz gelince gemilerim yağlanır/Güz gelince tersaneye bağlanır"

Dönüslü 4. Yağ sürünmek "Pehlivanlar yağlandı."

Yemlen- (nsz)

Edilgen 1. Yemlemek işi yapılmak.

Dönüslü 2. tkz. Para harcamadan bir başkasından geçinmek "Fakat asıl tasarladığı şey sadece ziyafetlerde yemlenmek." (R. Halit Karay)

Yollan- (nsz)

Edilgen 1. Yollamak işi yapılmak, gönderilmek.

Dönüslü 2. Bir yere gitmeye başlamak; yürümek "Arkadaşlarıyla buluştuğu pasta-haneye yollandı." (S. Faik Abasıyanık)

Dönüslü**Yuvarlan- (nsz)**

Edilgen 1. Kendi üzerinde dönerek hareket etmek "Fıçı yuvarlanıyor."

* Bu fiilin anlamları Kemal Demiray'ın Temel Türkçe Sözlük'ünden alınmıştır.

Dönüslü 2. Yere devrilmek; düşmek "Kapı açılır açılmaz yüzükoyun ve kaskatı yere yuvarlandı." (A. Gündüz)

Yüklen- (nsz)

Edilgen 1. Yüklemek işi yapılmak veya yüklemek işine konu olmak.

Dönüslü 2. Bir yükü taşınmayı üstüne almak "Bavulların hepsini yükledi."

Ziftlen- (nsz)

Edilgen 1. Zift sürülmek, ziftle kaplanmak.

Dönüslü 2. hkr. Yemek "Ham erikleri ziftlendi de midelerini bozdu." 3. mec. Bir işten kendine haksız kazanç sağlamak.

Zorlan- (-e)

Edilgen Zorlamak işi yapılmak veya zorlamak durumuna konu olmak "Hiç kimse sendikaya üye olmaya...zorlanamaz" (Anayasa)

Dönüslü "Bir durum karşısında güç duruma düşmek." "Rakip karşısında zorlanıyor"*

* Bu anlam *Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır.